

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта
махсус таълим вазирлиги**

Термиз давлат университети

Жаҳон тарихи ва манбашунослик кафедраси

САНГИНОВ ДИЛМУРОДнинг

**5220200- тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим
йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун**

**“Икки Палатали Парламент - Ўзбекистонда давлат
ривожланишининг демократик истиқболи”
мавзусидаги**

Битирув маљакавий иши

Илмий раҳбар:

доц.Х.Тошпўлатов

Термиз- 2011

Термиз давлат университети кундузги бўлим битирувчиси Нормаматова Фирузанинг 5220200-тарих (мамлакатлар ва минтақалар бўйича) таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш учун **“Икки Палатали Парламент - Ўзбекистонда давлат ривожланишининг демократик истиқболи”** мавзусидаги битирув малакавий иши муаллифлик

АННОТАЦИЯСИ

Мавзунинг долзарблиги: Ўзбекистан давлат мустақилликка эришганидан сўнг ўтган тарихан қисқа давр ичида амалга ошган сиёсий-ҳуқуқий ислохотлар парламент фаолиятига ва парламентаризм хусусидаги ижтимоий фикрга ижобий таъсир кўрсатди. Парламент демократиянинг улкан ютуғи бўлиб, ниҳоятда серкирра ва маънодор ижтимоий - сиёсий институтдир. Аслида, парламент республика шаклидаги давлатга хос бўлиб, давлат ҳокимиятининг ташкил этилишида халқчилликни таъминлашга хизмат қилади.

Ишнинг мақсади ва вазифалари: Ҳозирги кунда дунёда парламентаризмнинг икки палатали шакли анъаналашиб бормокда. Айниқса, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишни қатъий мақсад қилиб қўйган мамлакатлар ҳаётида бикамерализм, яъни икки палатали парламент ўз самарасини кўрсатмоқда. Мамлакатимизда ана шундай парламент шаклига ўтилиши Конституция ва қонун устунлигини таъминлашга, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишга, ҳокимиятнинг тақсимланиши принципини янада кенгроқ жорий этишга хизмат қилувчи қадрият сифатида эътироф этилмоқда.

Тадқиқот объекти ва предмети: Мавзунинг тадқиқот объекти Сурхондарё вилоятига таъсир кўрсатаётган экологик саноат объектлари Тожикистон алюминий заводи, Роғун ГЭСини қурилишининг салбий оқибатлари инсониятнинг ҳаётига жиддий таъсири натижаларини ўрганиб чиқишдир.

Тадқиқот натижаларининг илмий жиҳатдан янгилик даражаси, амалий аҳамияти ва тадбири: Экологик муаммоларни бартараф этишда экологик электрон дарсликларни яратиш, ёшлар онгига экологик таълим-тарбияни тўғри ташкил этиш. Мактабгача таълим муассаси мактаб, лицей, коллежлар ҳамда Олий ўқув юртларида илмий семинарлар ўтказиш Бу соҳада яхши самара беради. Сурхондарё вилоятида юзага келган муаммолар янги яқин йиллардан бўён жуда жадаллашиб кетди.

Ишнинг тузилиши ва таркиби: Аннотация, адабиётлар таҳлили, кириш, икки боб, тўрта параграф, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан иборат

Олинган асосий натижалар: Шундан иборатки бутун Ўзбекистон ҳудудида балки бутун жаҳон ҳамжамияти доирасида кўтарилган глобал муаммодир. Асосан муаммонинг янги ечимлар асосида ечилиши, бугунги кундаги янги хавф бўлиб турган муаммоларни инсоният ҳаётига таҳдид солмаслигини кўриб чиқишдир.

Иқтисодий самарадорлиги: Мазкур битирув малкавий ишидан инновацион лойиҳалар тузишда, академик лицей ва коллежлар ҳамда мактаб ўқувчиларига илмий семинарлар ўтказишда фойдаланиш ва реализация қилиш мумкин. Воҳамизда экологик муаммоларни бартараф этишда кетадиган маблағлар етарлича ажратилмоқда. Инновацион лойиҳалар тузиш ҳам кенг йўлга қўйилган.

Хулоса ва таклифлар: Атроф-муҳитни ҳимоя қилиш барчамизнинг конституциявий бурчимиздир. Бутун она табиат бизга ўз бағридан жой бериб, тоза ҳавосидан танамизга ором, ҳилол сувидан беъминот ҳавола этар экан, худди шунинг каби биз ҳам жонажон табиатга меҳрли жонкуяр бўлмоғимиз жоиздир. Бу она табиат асрлар оша яшаб, ўтган аجدодларимизга, бизларга ва келажак авлодларга ҳам бирдан қолиб хизмат қилиши лозимдир. Экологик муаммолар жаҳон халқаро ташкилотлари билан мунозарали тарзда ечим топишга ҳаракат қилинмоқда.

Раҳбар _____

Талаба _____

Термиз давлат университети
Тарих факультети
Тарих бўлими «Жаҳон тарихи ва манбашунослик» кафедраси
№__ сонли йиғилиши баённомасидан

К Ў Ч И Р М А

«__»_____2011 йил

Термиз шаҳар

Кўрилган масала

1. Кундузги бўлим талабаларининг битирув малакавий ишларини ҳимояга тавсия этиш ҳақида.

Кафедра йиғилиши қарор қилади:

1.Сангинов Дилмуроднинг “Икки Палатали Парламент - Ўзбекистонда давлат ривожланишининг демократик истиқболи”мавзусидаги битирув малакавий иши ҳимояга тавсия қилинсин.

2. Ички тақризчи этиб т.ф.н.Х.Холмўминов, ташқи тақризчи этиб, Термиз археология музейи директори Ботиров И.лар тайинлансин.

Илмий раҳбар: доц.Х.Тошпўлатов тайинлансин.

Йиғилиш раиси: проф.С.Н.Турсунов

Котиба: ўқ.Г.Аҳмедова.

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Йўналиш: Тарих

Тасдиқлайман _____

Факультет декани _____

«_____» _____ 2011 йил

МАЛАКАВИЙ БИТИРУВ ИШ БЎЙИЧА ТОПШИРИҚ

Талаба _____
(фамилияси, исми, шарифи)

1. Ишнинг мавзуси _____

«_____» _____ 20__ йил кафедра мажлисида маъқулланган

_____ йил ректорнинг № _____ - сонли буйруғи билан тасдиқланган

2. Ишни топшириш муддати _____

3. Мавзу бўйича дастлабки маълумотлар берувчи адабиётлар рўйхати

4. Ишнинг мақсади ва ҳал қилинадиган масалалар:

5. Чизма қисми материаллари рўйхати:

6. Маслаҳатчилар.

Бўлимлар	Маслаҳатчи Ф.И.Ш	Имзо, сана	
		Топшириқ берди	Топшириқ қабул қилинди

7. Битирув иши бажариш режаси

№	Босқичлар номи	Бажариш муддати	Бажарилганлик белгиси

Битирув иши раҳбари _____

Кафедра мудири _____

Топшириқни бажаришга олдим _____

« _____ » _____ 200__ йил

ИККИ ПАЛАТАЛИ ПАРЛАМЕНТ ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ РИВОЖЛАНИШИНING ДЕМОКРАТИК ИСТИҚБОЛИ.

Кириш.

Асосий қисм.

I-Боб. Икки Палатали Парламент Ўзбекистонда давлат ривожланишининг демократик истиқболи.

1§. Парламент ислоҳоти: бугун ва истиқболи.

2§. Парламент борасидаги хорижий тажриба.

II-Боб. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси: ҳуқуқий мақоми, тузулиши ва ваколатлари.

1§. Сенат ва қонунчилик палатасининг қўшма мажлислари.

2§. Олий Мажлис сенатининг мажлиси.

Хулоса.

Адабиётлар таҳлили.

КИРИШ.

Мавзунинг долзарблиги: Ўзбекистон давлат мустақилликка эришганидан сўнг ўтган тарихан қисқа давр ичида амалга ошган сиёсий-ҳуқуқий ислохотлар парламент фаолиятига ва парламентаризм хусусидаги ижтимоий фикрга ижобий таъсир кўрсатди. Парламент демократиянинг улкан ютуғи бўлиб, ниҳоятда серқирра ва маънодор ижтимоий - сиёсий институтдир. Аслида, парламент республика шаклидаги давлатга хос бўлиб, давлат ҳокимиятининг ташкил этилишида халқчилликни таъминлашга хизмат қилади. Тобора такомиллашиб бораётган парламентаризм анъаналари аксарият давлатларнинг жаҳон ҳамжамиятида нуфузли ўрин олишига ва жадал суръатлар билан тараққий этишига сабаб бўлмоқда. Натижада ҳокимиятни парламент асосидаги республика шаклида ташкил этишга мойил мамлакатлар сони кўпайиб бормоқда.

Мавзунинг мақсад вазифалари: Ҳозирги кунда дунёда парламентаризмнинг икки палатали шакли анъаналашиб бормоқда. Айниқса, демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишни қатъий мақсад қилиб қўйган мамлакатлар ҳаётида бикамерализм, яъни икки палатали парламент ўз самарасини кўрсатмоқда. Мамлакатимизда ана шундай парламент шаклига ўтилиши Конституция ва қонун устунлигини таъминлашга, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишга, ҳокимиятнинг тақсимланиши принципини янада кенгроқ жорий этишга хизмат қилувчи қадрият сифатида эътироф этилмоқда.

Истиқлол йилларида фаолият кўрсата бошлаган парламентимиз - жамият тараққиётига муносиб ҳисса қўшмоқда. Олий Мажлис ўзининг икки чақириқдан ортиқроқ фаолияти давомида мустақилликнинг ҳуқуқий асоси саналган Мустақиллик декларацияси, «Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида»ги конституциявий қонунни ҳамда Ўзбекистон

Республикасининг Конституциясини қабул қилди. Қолаверса, Олий Мажлис Конституциямиз асосида давлат қурилиши ва бошқарувини ҳамда жамият ҳаётини эркинлаштириш, бозор муносабатларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий негизини белгиловчи юзлаб қонунларнинг ижодкори сифатида Ватанимиз тарихи саҳифаларидан муносиб ўрин олди.

Тадқиқот объекти ва предмети: Ўзбекистан Республикасида парламентаризм анъаналарининг жамият ҳаётига сингдирилишидаги ўзига хослик шундаки, у икки палатали парламент шаклига ўтишни дафъатан мақсад қилмади. Бинобарин, давлатимиз мустақиллигининг дастлабки ўн йили ичида қонунчилик тизимини муносиб қонунлар билан таъминлашга амалдаги парламентимизнинг ўзи кифоялиги англаб етилган эди.

Мавзунинг хронологик тузилиш:

Ўзбекистоннинг мустақил тараққиёти йилларида эришилган барча ютуқ ва камчиликлар сарҳисоб қилиниб, икки палатали парламентга ўтиш қатъий мақсад сифатида белгиланди. Икки палатали парламент тизимига ўтишга халқнинг розилигини билиш учун 2002 йилнинг 27 январида умумхалқ референдуми ўтказилди. Шундан кейин иккинчи чакириқ Олий Мажлиснинг учта сессияси давомида умумхалқ иродасини ифодалаган «Референдум яқунлари ва давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида», «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида», «Ўзбекистан Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида» ҳамда «Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» конституциявий қонунлар қабул қилинди. Шунингдек, янги типдаги парламентни шакллантиришнинг Ҳуқуқуқий асосини вужудга келтириш мақсадида «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисига сайлов тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Мазкур қонун сайловни ташкил этиш ва демократик асосда уюшқоқлик билан ўтказиш вазифасини

Марказий сайлов комиссияси, сиёсий партиялар ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари зиммасига юклайди¹.

Адабиётлар таҳлили: мавзунинг ёритилишида энг асосий манба бу И.А.Каримовнинг Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз илмий асарлари М. Шарифходжаевнинг Ислохотлар жараёни: эзгу марралар сари, Ҳ. Т. Одилқориевнинг Конституция ва фуқароликжамият, Ҳ.Т. Одилқориев, И.Т. Тультеевларнинг Икки палатали парламент ва Халқ сўзи газетаси, журналларнинг фикрлари билан яхши суғорилган.

Мавзунинг ёритилиш мақсади:

2004 йил 15 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов бўйича сайлов кампанияси бошланишини эълон қилиш тўғрисида»ги қарори қабул қилинди.

Бугунги кунда парламент муаммолар бутун жаҳон миқёсидаги энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Юртбошимиз И.А. Каримовнинг парламент муаммоларни эртaroқ бартараф этмасак, оддийгина муаммолар кейинчалик катта хавф туғдиришини исботлаб берган.

Унга кўра икки палатали парламентга сайлов 2004 йилнинг 26 декабрь кунига белгиланди ва юксак савияда ўтказилди. Ўзбекистон Республикасининг Марказий сайлов комиссияси сайлов кампаниясини ниҳоятда фаол ташкил этди. Қонунчилик па-латасига сайловга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш мақсадида 120 та округ сайлов комиссияси ва 8088 участка сайлов комиссияси тузилди. Уларда аҳоли кенг қатламларининг вакиллиги таъминлангани диққатга сазовордир. Хусусан, участка комиссиялари аъзолари орасида мамлакатимизда истиқомат қилаётган юздан зиёд миллатлардан 14 миллатнинг вакиллари борлигини, улардан 292 нафари хотин-кизлар вакиласи, 13 нафари фан доктори

¹ Халқ сўзи. - 2004. - 16 сент.

ва 29 нафари фан номзоди эканлигини эътироф этиш лозим. Ўзбекистон Республикасининг хорижий мамлакатларда фаолият кўрсатаётган 40 та элчихона ҳамда ваколатхонасида ҳам сайлов участкалари ташкил этилиб, улар ёрдамида чет давлатларда ишлаётган 14 мингдан зиёд Ўзбекистон фуқаросининг сайлов ҳуқуқи таъминланди.

Мавзунинг ўрганилиши даражаси:

Мавзунинг илмий янгилиги:

Мавзунинг тузилиши: Аннотация, адабиётлар таҳлили, кириш, икки боб, тўрта параграф, хулоса ва адабиётлар рўйхатидан иборат.

Мамлакатимизда сайловнинг халқчил ва оқилона ташкил этилишини таъминлашга оид конференциялар, семинар-тренинглар ва давра суҳбатлари ўтказилди. Жумладан, 2004 йилнинг 26 октябрь куни Олий Мажлис биносида «Демократик сайловларни ўтказишнинг халқаро стандартлари ва Ўзбекистон сайлов қонунчилиги» мавзуида халқаро давра суҳбати ўтказилди². Шунингдек, 1 -ноябрь куни Марказий сайлов комиссияси билан Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти раисининг шахсий вакили Мартин Ахтисаари раҳбарлигидаги делегация ўртасида учрашув бўлиб ўтди. Мулоқотда сайлов комиссиялари фаолияти, сайлов жараёнларини оммавий ахборот воситаларида ошқора ёритилиши, эркин ва демократик сайловлар ўтказишда сиёсий партиялар, сайловчилар ташаббускор гуруҳларининг ўрни ва аҳамиятига оид масалалар юзасидан фикр алмашилди³. Сайлов кампанияси чоғида сайловчилар билан депутатликка номзодлар ўртасида ўтказилган учрашувларда халқаро ташкилотлар кузатувчиларининг иштирок этишига катта эътибор қаратилди ва

² Халқ сўзи. - 2004. - 28 окт.

³ Халқ сўзи. - 2004. - 2 нояб.

бунинг учун тегишли шарт-шароитлар яратилди. Ушбу сиёсий тадбирда МДХ мамлакатлари ва бошқа халқаро ташкилотлардан 200 нафардан зиёд кузатувчи қатнашди. Сайловда сиёсий партиялар ва сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан 489 нафар депутатликка номзод, жумладан Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан -108, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати-Ўзбекистон либерал-демократик партиясидан -114, Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясидан - 58, Ўзбекистон «Адолат» социал демократик партиясидан - 71, Сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан - 54 нафар депутатликка номзод иштирок этди.

Таъкидлаш жоизки, 5 та сайлов округида икки нафардан номзод, 23 та сайлов округида уч, 55 та сайлов округида тўрт, 32 та округда беш, 5 та округда олти нафардан номзод бир депутатлик мандата учун кураш олиб борганлиги сайловнинг холис, демократик тарзда ва муқобиллик асосида ўтганлигидан далолатдир.

Республика бўйича сайловчилар рўйхатига 14323709 сайловчининг фамилияси киритилиб, уларнинг 12197159 нафари, яъни 85,1 фоизи овоз беришда қатнашди. Жумладан, биринчи турдаги овоз беришда Тошкент шаҳрида сайловчиларнинг 81 фоизи, Андижон вилоятида - 87,8 фоизи, Бухоро вилоятида - 86,4 фоизи, Жиззах вилоятида - 88,6 фоизи, Навоий вилоятида - 80,5 фоизи, Наманган вилоятида - 88,3 фоизи, Самарқанд вилоятида - 84,7 фоизи, Сирдарё вилоятида -86,9 фоизи, Сурхондарё вилоятида - 81,7 фоизи, Тошкент вилоятида - 82,3 фоизи, Фарғона вилоятида - 87,4 фоизи, Хоразм вилоятида - 84,9 фоизи, Қашқадарё вилоятида - 86,5 фоизи, Қорақалпоғистон Республикасида - 85,2 фоизи иштирок этди. 120 та сайлов округининг барчасида рўйхатга киритилганларнинг 33 фоизидан ортиғи иштирок этди.

Биринчи турнинг овоз бериш натижаларига кўра 62 та сайлов округида Қонунчилик палатасининг депутатлари сайланиб, уларни тадбиркорлар ва

ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан - 21, Ўзбекистон Халқ демократик партиясидан - 18, Фидокорлар миллий демократик партиясидан - 9, Миллий тикланиш демократик партиясидан - 6, «Адолат» социал демократик партиясидан - 2, Сайловчилар ташаббускор гуруҳларидан - 6 нафар вакил ташкил этди⁴.

Сайланган 62 нафар депутатнинг 8 нафари, яъни 12,9 фоизи хотин-қизлардан иборат бўлди. Қўрилган 58 та сайлов округида депутатликка номзодларнинг ҳеч қайсиси овоз беришда иштирок этган сайловчилар ярмидан кўпининг овозини ололмади. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси 2004 йил 29 декабрда такрорий овоз беришни 2005 йил 9 январь куни ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилди. Такрорий овоз бериш натижаларига кўра, 58 та сайлов округида руйхатга олинган 6 млн. 800 мингдан зиёд сайловчидан овоз беришда 5 млн. 400 минг нафардан ортиғи иштирок этди. Бу тегишли округларда руйхатга олинган сайловчилар умумий сонининг қарийиб 80 фоизини ташкил этади. Жумладан овоз беришда Тошкент шаҳридаги олтита округда сайловчиларнинг 71,2 фоизи, Андижон вилоятидаги олтита округда - 82,9 фоизи, Бухоро вилоятидаги бир округда - 82,4 фоизи, Жиззах вилоятидаги бир округда - 80,8 фоизи, Навоий вилоятидаги учта округда - 76,6 фоизи, Наманган вилоятидаги тўртта округда - 84,6 фоизи, Самарқанд вилоятидаги еттита округда - 79,7 фоизи, Сирдарё вилоятидаги иккита округда - 81,4 фоизи, Сурхондарё вилоятидаги олтита округда - 77,2 фоизи, Тошкент вилоятидаги еттита округда - 74,1 фоизи, Фарғона вилоятидаги тўққизта округда - 82,1 фоизи, Қашқадарё вилоятидаги учта округда - 82,5 фоизи, Қорақалпоғистон Республикасидаги учта округда - 83,2 фоизи қатнашди⁵. Такрорий овоз бериш натижасида яна 58 нафар, жами 120 нафар

⁴ Халқ сўзи. - 2005. - 5 янв.

⁵ Халқ сўзи. - 2005. - 11 янв.

депутат Қонунчилик палатасига сайланди.

Қонунчилик палатасига сайланган депутатларнинг қарийиб 18 фоизини хотин-қизлар ташкил этди, бу эса 1999 йилда Олий Мажлисга ўтказилган сайловдагидан икки ярим барабар кўпдир. Янги сайланган депутатлар корпуси таркибининг 18,3 фоизи - юристлар, 21,7 фоизи иқтисодчилардир. Депутатларнинг 10 фоизи саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа соҳасининг вакиллари, 7,5 фоизи қишлоқ хўжалиги вакиллари, 12,5 фоизи тадбиркорлар, 20 фоизи таълим, фан, маданият ва сошиқни сақлаш соҳаси ходимларидир. Халқ мухтор вакилларининг 16 фоизи нодавлат нотижорат ташкилотларнинг номзодларидан иборат бўлди⁶.

2005 йилнинг 17-20 январь кунлари республикаимиз маҳаллий ҳудудларида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига сайлов ўтказилди. Сенат аъзолигига номзодларни оксоқоллар кенгашлари маҳаллий Кенгашларнинг давлат ва жамият фаолиятида катта амалий тажрибага эга ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли депутатлари орасидан кўрсатдилар. Шунингдек, Сенатнинг 16 нафар аъзоси Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонига мувофиқ тайинланди, Сенаторларнинг қарийиб 15 фоизи Ўзбекистон аграр секторининг намояндалари бўлиб, мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида ижтимоий - иқтисодий ислохотларни амалга оширишда фаол иштирок этаётган фермер хўжаликларининг таниқли раҳбарларидир. Сенаторларнинг 20 фоизидан ортиқроғига таълим, илм - фан ва маданият тизимининг вакилларидан иборат. Мамлакатимиз саноатининг вакиллари сенаторларнинг 10 фоизини ташкил этади. Сенат аъзоларининг 15 фоизи турли соҳаларда фаолият юритиб, мамлакатимиз ижтимоий - сиёсий ҳаётида фаол иштирок этаётган, ўз меҳнати, илғор ҳаётий қарашлари билан халқимиз орасида обрў - эътибор қозонган хотин - қизлардир. Сенаторлар орасида 7 миллат

⁶ Халқ сўзи.- 2005. - 15 янв.

вакиллари бўлиб, уларнинг 89 фоизи - ўзбеклар, 11 фоизи - қорақалпоқлар, тожиклар, руслар, туркманлар, қozoқлар, украинлар, корейслардир⁷. Икки палатали парламент - давлатчилигимиз тараққиётидаги мутлақ янги босқич. Бу муҳим ижтимоий - сиёсий институт миллий хусусиятларимиз, менталитетимиздан ва ривожланган хорижий мамлакатларнинг шу йўналишдаги тажрибаларидан келиб чиқиб, мукаммал таҳлиллар олиб боришни талаб этади.

2005 йилнинг 27 январь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг биринчи мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисга қонунга асосан Марказий сайлов комиссиясининг раиси Б. Мустафоев раислик қилди. Мажлисида депутатлар Қонунчилик палатасининг Спикери ва унинг ўринбосарларини сайладилар. Қонунчилик палатаси фракцияларни белгиланган тартибда рўйхатга олиш тўғрисида қарор қабул қилинди. Палатанинг тегишли қўмиталари ташкил этилди ҳамда уларнинг раислари тасдиқланди.

Шу куни Ўзбекистон Республикаси Сенатининг ҳам дастлабки мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида Сенат аъзоларидан Ўзбекистон Республикаси Президенти кўрсатган номзодлар Сенат раиси ва унинг ўринбосарлари этиб сайландилар. Шунингдек, Сенатнинг қўмиталари ташкил этилиб, сенаторлар орасидан уларнинг раислари сайланди⁸.

28 январь куни эса Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлиси бўлиб ўтди. Қўшма мажлисида Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов давлатимизнинг ички ва ташқи сиёсати, мамлакатимизнинг ижтимоий - иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий ислохотларни чуқурлаштириш, парламент олдида турган асосий вазифалар тўғрисида маъруза қилди. Маърузада «давлат қурилиши ва бошқаруви

⁷ Халқ сўзи. - 2005. - 25 янв.

⁸ Халқ сўзи. - 2005. - 28 янв.

соҳасидаги энг муҳим вазифа бу Қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат»⁹, - деб таъкидланди.

Икки палатали парламентни барпо этишдан мақсад:

биринчи - парламент ўз ваколатларини самарали амалга ошириши, ҳар томонлама асосли ва пухта қарорлар қабул қилиши учун зарур бўлган ўзаро мувозанат ва чекловлар тизимини яратиш;

иккинчи - Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини доимий профессионал тарзда олиб боришини назарда тутган ҳолларда парламентнинг қонун ижодкорлиги борасидаги ишининг сифатини кескин ошириш;

учинчи - Сенат асосан маҳаллий Кенгашлар, ҳудудларнинг вакилларида иборат бўлишини ҳамда вакиллик вазифасини бажаришини инобатга олиб, умумдавлат ва ҳудудий манфаатларнинг мутаносиблигига эришиш;

тўртинчи - аҳолининг мамлакат ижтимоий ва сиёсий ҳаётидаги иштироки кўламини янада кенгайтиришдан иборат¹⁰.

Икки палатали парламент — давлатчилигимиз тараққиётидаги мутлақо янги босқич. Бу муҳим ижтимоий — сиёсий институт миллий хусусиятларимиз, менталитетимиздан ва ривожланган хорижий мамлакатларнинг шу йўналишдаги тажрибалардан келиб чиқиб, мукамал таҳлиллар олиб боришни талаб этади.

⁹ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдур // Халқ сўзи. - 2005. - 29 янв.

¹⁰ Ўша жойда.

**I-боб. Икки Палатали Парламент Ўзбекистонда давлат
ривожланишининг демократик истиқболи.**

1§. Парламент ислоҳоти: бугун ва истиқболи.

Мустақил Ўзбекистон қонун чиқарувчи органи фаолиятининг дастлабки даврданоқ мамлакатимизда парламентаризм анъаналари қарор топа бошлади. Аммо ҳозирги кунда бу сиёсий барқарорликни янада такомиллаштиришни икки палатали парламентга ўтиш ислоҳотисиз тасаввур этиш қийин.

Шунингдек, бугунги парламент ислоҳоти юзасидан амалга оширилиши мўлжалланаётган миллий концепциямиз ҳам ўзига хосдир. Унга кўра, парламентнинг юқори палатасидаги аъзолар вилоят, туман, шаҳар халқ депутатлари Кенгашлари депутатларининг вакилларида иборат бўлади. Бунинг боиси шундаки, ушбу вакиллар ўз ҳудудидаги мавжуд муаммоларни яхши билиб, келажакда ўзларининг парламент фаолиятидаги иштирокида уларни тегишлича бартараф эта оладилар, мухтасар қилиб айтганда, ўз вилояти аҳолисининг манфаатларини парламентдан туриб ҳимоя этадилар. Дунё сиёсий-юридик харитасига эътибор берадиган бўлсак, АҚШ, Россия, Франция, Италия, Испания, Япония, Буюк Британия каби давлатлар икки палатали парламент воситасида ўз ривожланишини жадал давом эттирмоқдалар.

XX асрнинг 60 - 70 йилларида дунёда икки палатали парламентлар 45 тадан зиёд давлатда фаолият кўрсатган бўлса, XXI аср бошига келиб, бундай парламентларнинг сони 70 тага етди. Бу эса дунё давлатчилиги ривожланишида бир палатали парламентдан икки палатали парламентга ўтиш жараёнининг фаол амалга ошаётганлигидан далолат беради. Қолаверса, ҳозирги кунда бир қатор давлатларда икки палатали парламентга ўтиш масаласи ўртага қўйилмоқда ва ижобий ҳал этилмоқда. Анъанавий тус олган бу жараён бошқарувнинг деярли барча шаклларидаги мамлакатларда кечмоқда. Мустақил Ўзбекистан ҳам бундай давлатлар сирасига киради. Давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи

тармоғи бўлмиш миллий парламентимиз ташкил этилганидан бери 400 дан ортиқ қонун ва бошқа норматив ҳужжатлар қабул қилинди. Мазкур ҳуқуқий ҳужжатлар давлатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш ҳамда уни ривожлантиришга қаратилган ислохотларни амалга оширишнинг ҳуқуқий негизини ташкил этди. Амалга оширилаётган демократик ислохотларнинг моҳияти ҳамда йўналиши Олий Мажлиснинг ўзини ҳам ташкилий - тузилмавий жиҳатдан такомиллаштиришни талаб этмоқда. Қонунчилик ҳокимиятини шакллантириш ва тузилишини қайта ташкил этиш ҳар қандай жамият учун ўзига хос демократик поғонага кўтарилганлик ифодасидир.

Давлат ва ҳуқуқ соҳасида ривожланиб келаётган таълимотлардан маълумки, парламент турли ижтимоий қатламлар, сиёсий партиялар ва сиёсий ҳаракатлар ипқиллари орқали жамиятда мавжуд бўлган сиёсий фикрлар ҳамда манфаатларни акс эттиради, уларни мувофиқлаштириб, халқнинг ягона иродаси даражасида шакллантиради. У «...мураккаб механизм бўлиб, партиялар, ҳудудлар, гуруҳлар, шахсий манфаатлар чатишувидир. Парламентнинг мустаҳкамлиги учун кўплаб гуруҳий ва хусусий манфаатлар асосида универсал манфаат - тинчлик, миллатлараро ризолик ва халқнинг тўкин - сочинлиги ётиши лозим. Парламент ҳукмронлик учлигида асосий восита бўлиб хизмат қилади. Унда жамият манфаатларининг мужассамлашиши ва бу манфаатларнинг очиқ ифодаланиши парламентнинг ошкоралигини таъминлайди. Бу ошкоралик ҳукумат ва турли давлат органлари, марказ ва ҳудудлар орасидаги қарама-қаршиликларни бартараф қилишда ёрдам беради. Ваколат чегараларида манфаатлар балансини аниқлаш парламентнинг доимий вазифасини ташкил қилади»¹¹.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 2000 йил 25 - 26 май кунлари бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг иккинчи сессиясида

¹¹ Парламентаризм: хорижий мамлакатлар тажрибаси. - Т., 2002. – 28 б.

парламентимизни доимий асосда ишлайдиган икки палатали тизимга ўтказиш тўғрисидаги ғояни ўртага ташлади. Ушбу ғоя мамлакатимизда рўй бераётган демократик ислохотларнинг муҳим, мутлақо янги босқичини бошлаб берди деб ҳисоблаш мумкин. «Хаёт ўзгариши билан, - дейди Президент, - дамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам тегишли ўзгаришлар бўлиши табиийдир»¹².

Парламентимизни ислоҳ қилиш хусусида айтилган ушбу ғояларнинг амалий мазмуни шундаки, Ўзбекистан Республикасининг Олий Мажлиси 2004 йилдаги сайловларда икки палатали тарзда ташкил этилди. Бунда қуйи палата партияларнинг вакиллари ва мустақил номзодлардан сайланган депутатлардан иборат бўлди. Номзодлар муқобиллик асосида сайландилар. Сайланган депутатлар парламентда доимий равишда ишлайдилар. Муҳими шундаки, янги парламентда мутахассис депутатлар фаолият кўрсатишига, вакиллик ва қонун чиқарувчи идорамиз юқори малакали, профессионал бўлишига эришилди. Янги қонун чиқарувчи идорамиз олдида турган муҳим вазифа жаҳон парламентаризмининг тартиб ва анъаналарини, демократик парламент тарзида ишлаш илмини ва парламент маданиятини пухта эгаллашдан иборат.

Давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш шароитида икки палатали парламентга ўтишнинг аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, сайлов ўтказиладиган муддатнинг аниқ белгилаб қўйилиши ўзбошимчалик ва кимларнингдир ғаразли манфаатлари намоён бўлиши ҳамда бу соҳага бошқа шу каби субъектив ёндашувларнинг олдини олади.

¹² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард макрадимиз. -Т.8. - Т., 2000. – 483 б.

Иккинчидан, бундай тартиб ҳокимият тармоқдари ўртасидаги, асосан қонунчилик ва ижроия ҳокимияти ўртасидаги мувозанатни таъминлашга ва келишмовчиликни бартараф этишга, улар фаолияти қайтадан такрорланмаслигига шарт - шароит яратади.

Учинчидан, ҳозирги кунда Президент томонидан бажариладиган айрим вазифалар бошқа вазифалар билан биргаликда Сенат зиммасига юклатилади»¹³.

Президент И.А.Каримов парламент ислоҳотига оид таклифни умумхалқ муҳокамасига ва овоз беришига қўйиш ғоясини илгари сурди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг еттинчи сессиясида (2001 йил 6 декабрда) депутатлар икки палатали парламентни шакллантириш ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддатини ўзгартириш масалалари юзасидан Ўзбекистон референдумини ўтказиш тўғрисида тарихий қарор қабул қилди.

2002 йил 27 январда ўтказилган референдумда Ўзбекистон халқи мамлакатда икки палатали парламент тузиш ғоясини қўллаб - қувватлади. Референдум асл мазмунини эркинлаштириш ташкил этувчи демократик ислоҳотлар даврини кечираётган Ўзбекистон сиёсий тизими учун, юксак тараққиёт марраларини кўзлаётган халқимиз учун катта синов бўлди. Референдумни тайёрлаш ва ўтказиш жараёни аҳолининг сиёсий ҳамда ҳуқуқий фаоллигини оширишга жиддий туртки бўлди. Умумхалқ овоз бериши Ўзбекистон тарихи учун тақдириломон қарор қабул қилиш, яъни икки палатали парламент тизимига ўтиш ғоясини қувватлаш билан якунланди. Референдум Ўзбекистонда давлатнинг конституциявий тузилишини ривожлантиришга оид энг муҳим масалаларда юксак даражадаги келишувга (консенсусга) эришилганлигини кўрсатди ва давлат ҳокимиятининг барча

¹³ *Шарифходжаев М.* Ислоҳотлар жараёни: эзгу марралар сари // ҳуқуқ - Право-Law. - 2002. - №2. - 11 –б.

тармоқларини ислоҳ қилиш учун кенг йўл очиб берди. Референдум давлатчилигимиз ва ҳуқуқий тизимимиз тараққиётида беназир истиқболлар очди. Халқ давлат ҳокимияти органларига, мансабдор шахсларга демократик ислохотлар ўтказиш учун зарур бўлган юксак ишонч билдирди ва уларнинг зиммасига улкан масъулият юкледи. Айтиш мумкинки, референдумнинг бутун Ўзбекистон Республикаси ҳудудида олий юридик кучга эга бўлган қарори давлатчилик ривожланишида ва қонун ижодкорлигини фаоллаштириш борасида янги босқични бошлаб берди. Халқимиз референдумга қўйилган масалаларни маъқуллаб, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини ислоҳ қилиш борасидаги фаолиятни давом эттириш зарурлигини тасдиқлади. Референдум қарорлари фуқаролик жамияти асосий институтларининг изчил ривожлантирилиши учун зарур бўлган энг муҳим йўналишларни белгилаб берди.

Референдум қарорларини ҳаётга жорий этиш қўйидагиларга имкон яратди:

- 1) ҳокимиятлар бўлиниши конституциявий принципини тўлароқ амалга ошириш, уларнинг самарали ҳамкорлиги учун зарур шароит яратиш, ўзаро тийиб туриш ва мувозанатга солиш тизимининг барқарорлигини таъминлаш;
- 2) қонун чиқариш иши ва давлат қарорларини қабул қилиш жараёнини такомиллаштириш;
- 3) қабул қилинаётган қонунларнинг самарадорлигини ошириш;
- 4) суд ҳокимиятининг мустақиллиги ҳамда халқнинг қонун ва адолатга бўлган ишончини мустаҳкамлаш;
- 5) фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий фаоллигини ошириш;
- 6) мамлакатда ҳақиқий кўп партияли тизимни ривожлантириш;
- 7) демократик жараёнларни ривожлантиришни рағбатлантириш.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «2002 йил 27 январда

ўтказилган Ўзбекистон Республикасининг Референдуми якунлари бўйича амалга ошириладиган қонунчилик ишларининг асосий йўналишлари тўғрисида»ги 2002 йил 4 апрель қарорида шахс, жамият ва давлат манфаатлари ҳамда демократик давлатчиликнинг асосий институтларини ривожлантириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, XXI аср бошидаги қонунчилик фаолиятининг муҳим йўналишлари, шунингдек қонунларни қабул қилиш кетма - кетлиги мустаҳкамланди.

Иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг саккизинчи сессиясида қонун ижодкорлиги ишларининг асосий йўналишлари белгилаб берилди. «Референдум якунлари ва давлат ҳокимиятини ташкил қилишнинг асосий принциплари тўғрисида» (2002 йил 4 апрель) конституциявий қонун кейинги ўзгаришларни чуқур ўйлаб ва асосли амалга ошириш имконини берувчи норматив асос бўлиб хизмат қилди. Унда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятини ташкил қилишнинг асосий принциплари белгиланди¹⁴.

XXI аср бошида Ўзбекистон қонунчилигини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлади:

- 1) икки палатали парламентни шакллантириш борасидаги ислохотларини давлат ҳокимияти органларини ислоҳ қилишнинг асосий вазифаси сифатида амалга ошириш;
- 2) давлат ҳокимиятининг вакиллик органларига сайлов қилиш тартибини янгилаш ва такомиллаштириш;
- 3) президентлик институтининг конституциявий қоидаларини ривожлантириш;
- 4) ижро этувчи ҳокимият органларини шакллантириш ва уларнинг фаолиятини тартибга солувчи ҳуқуқий нормаларни такомиллаштириш, аввало, Вазирлар Маҳкамаси, прокуратура, маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисидаги қонунларга ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш;

¹⁴ Одилқориев Х. Т. Конституция ва фуқаролик жамияти. - Т., 2002. - 99-100 б.

5) суд ҳокимиятининг мустақиллигини янада мустаҳкамлаш, судлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш;

6) сиёсий партиялар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини тайёрлаш, халқаро шартномалар, қонун лойиҳаларини умумхалқ муҳокамасига қўйиш, норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисидаги ва бошқа қонун ҳужжатларига муҳим ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш¹⁵.

«Референдум натижалари ва давлат ҳокимиятини ташкил қилишнинг асосий принциплари тўғрисида»ги конституциявий қонуннинг 2 - моддасида демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятининг асосларини шакллантиришга дойир қонун ҳужжатларини такомиллаштиришнинг бешта асосий принциплари белгиланди:

биринчи принцип - қонун устуворлигини, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи, суд тармоқлари ўртасидаги мувозанатни, улардан ҳар бирининг ҳақиқий мустақиллигини таъминлаш;

иккинчи принцип - қонун чиқариш иши ва давлат қарорларини қабул қилиш жараёнини такомиллаштириш;

учинчи принцип - қабул қилинаётган қонунларнинг самарадорлигини ошириш;

тўртинчи принцип - суд ҳокимиятининг мустақиллиги ҳамда халқнинг қонун ва адолатга бўлган ишончини мустаҳкамлаш;

бешинчи принцип - фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий фаоллигини ошириш¹⁶.

Референдумдан кутилаётган натижалар давлат ҳокимияти органларини демократия нуқтаи - назаридан такомиллаштиришга оид қонунларни янгилаш,

¹⁵ Ўша жойда. - 101-102 б.

¹⁶ Одилқориев Ҳ.Т, Тултеев И.Т. “ Икки палатали парламент ” Т :- Ўзбекистон. 2005. - 23 - 24 б.

фуқаролик жамияти тузилмаларини такомиллаштириш ҳамда норматив - ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишда ҳолисона изчилликни талаб этади. Бунда амалга оширилаётган ишлар у ёки бу норматив - ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилиш билан чекланиб қолмаслиги керак. Уларнинг сони ўз - ўзидан давлатчилик институтларининг ривожланганлигидан, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш даражаси юксалганидан ва қонунийликнинг мустаҳкамлигидан далолат бермайди. Ҳозир юридик фан олдида парламент ишини илмий асосда қайта ташкил қилишга, унинг фаолиятини ҳуқуқий жihatдан тўлиқ таъминлашга ёрдам беришдек муҳим ва масъулиятли вазифа турибди.

«Ўзбекистан Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги Конституциямиз қоидаларини ҳамда «Ўзбекистан Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги Конституциямиз қоидаларини конституциявий қонунларда Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзоларининг, жойлардаги давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг мақоми, энг муҳим ваколатлари ва фаолиятининг кафолатлари белгилаб қўйилган. Уларда депутатнинг унинг номзодини илгари сурган сайловчилар ва сиёсий партиялар билан ўзаро муносабатлари, давлат ҳокимияти вакиллик органларидаги депутатларнинг сайлов округидаги фаолияти, ҳуқуқ ва эркинликлари, депутатлик ахлоқи масалалари акс эттирилган. Конституциявий қонун қоидаларининг амалга оширилиши қонун чиқарувчи органдан давлат ҳокимияти органларини ислоҳ қилишнинг яқин ва узоқ муддатли мақсадларини, шунингдек уларга эришиш йўллари ва воситаларини аниқ тушунишга қаратилган юксак касб маҳоратини талаб этади. Бу иш жамоатчиликнинг қўллаб - қувватлашини, фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда манфаатли иштирокини назарда тутди. Давлат қурилиши узлуксиз жараёндир. Шу боис давлат

ҳокимиятининг барча органлари сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий ва мафкуравий чоралар орқали, шунингдек сиёсий партиялар, оммавий ахборот воситалари ҳамда фуқаролик жамияти бошқа институтларининг жамият ва давлат ҳаётига оид энг муҳим масалаларни ҳал этишда фаол иштирок этиши учун зарур шароитларни яратиш йўли билан ҳаётга жорий этишлари керак.

I-боб. Икки Палатали Парламент Ўзбекистонда давлат

ривожланишининг демократик истиқболи.

2§. Парламентаризм борасидаги хорижий тажриба.

Парламентаризм - узоқ тарихга эга бўлган ижтимоий - сиёсий ҳодиса. У давлат ва жамият, қолаверса ҳуқуқ билан бирга ривожланиб келаётган кадриятлардан биридир. Парламентаризм ўзида халқ ва ҳокимият, шахс ва давлат ўртасида ҳуқуқий муносабатларни намоён этиши билан бирга, ижтимоий, сиёсий, маданий, иқтисодий ва маънавий муносабатларни ҳам ифодалайди.

Хорижий мамлакатларнинг конституциявий ҳуқуқ фани парламентаризм анъаналарининг ривожланиш тарихини бир қанча босқичларга бўлади.

Биринчи босқич. Милоддан аввалги даврлардаёқ Қадимги Рим ва Юнонистоннинг айрим ривожланган шаҳарларида фуқаролар йиғинлари фаолият кўрсатган. Кейинчалик бу одат Англия ва Испаниянинг ижтимоий ҳаётига кириб борган. Фуқароларнинг ушбу йиғинларида маҳаллий аҳолининг ҳаётини яхшилашга, солиқ ва йиғимларни давлатга ўз вақтида тўлашга дойир бир қатор масалалар муҳокама қилиниб, ҳал этилган.

Иккинчи босқич. XII аср охиридан XIII аср бошларигача Англия парламенти давлат форуми даражасида фаолият кўрсата бошлаган. Бироз вақт ўтиб, яъни XVI-XVII асрларда парламент давлат раҳбари ҳузуридаги мажлис вазифасини бажарувчи табақавий вакиллик органига айланган.

Учинчи босқич. XVII аср охирларида парламентаризм анъаналари деярли тўлиқ шаклланиб бўлган. Инглиз олими Жон Локк, француз донишмандлари Жан Жак Руссо ва Шарль Луи Монтескье парламентаризмга оид энг мақбул ғояларнинг классик асосчилари ҳисобланадилар. 1960 йилда Ж. Локкнинг «Бошқарув ҳақида икки рисола» китоби муаллифи кўрсатилмаган ҳолда чоп этилган. Ж. Локкнинг асосий ғояларидан бири шундан иборат эдики, одам - табиатан шахсий ҳис – туйғуларга берилувчи, авваламбор, роҳат - фароғатга

интилувчи ва оғриқлардан қочиш истагига эга мавжудот. Инсон табиатининг заифлиги ҳокимиятга интилишида намоён бўлади. Инглиз файласуфининг фикрича, қонун яратиш ҳокимиятига эга шахслар ушбу қонунларни бажариш ҳуқуқини ўз қулларида жамлаб, ўзгалар яратган қонунларга бўйсунмасликни хохлаб қолишлари ҳам мумкин. Давлатда ҳокимиятларнинг нисбатини тушуниш учун Локкнинг қонун чиқарувчи ҳокимият устунлигига дойир қуйидаги фикри эътиборга молик: «қонун чиқарувчи ҳокимият жамият ушбу ҳокимиятни бир марта ишониб топширган шахслар қўлида муқаддас ва ўзгармас бўлиб қолади»¹⁷.

Тўртинчи босқич. Парламентаризм тараққиётидаги мазкур босқичда, яъни XIX асрда парламент давлат ҳокимиятининг вакиллик органи сифатида тўлиқ шаклланди. Шундан эътиборан сайлов қонунчилиги асосида парламент аъзоларини муайян ваколат муддатига сайлаш анъанаси кенг тус олди. Қонун ижодкорлиги билан шуғулланувчи ягона ташкилотга айланган парламент ҳокимиятлар тақсимланиши тизимидаги бошқа органлар, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, матбуот идоралари билан биргаликда фаолият олиб бориши йўлга қўйилди¹⁸.

Бешинчи босқич. XX асрнинг бошларига тўғри келган ушбу босқичда парламентнинг аҳамияти халқаро миқёсда миллий давлатлар тизимида тан олина бошланди. Улар маҳаллий омманинг фикрини тўлиқ ифодалаш орқали халқ орасида катта обрў қозониб, энг ишончли, халқчил ҳокимият тармоғи сифатида ўз ўрнига эга бўлди. Парламент демократик ҳуқуқий давлатнинг ҳамда фуқаролик жамиятининг тимсолига айланди. Вақт ўтгани сайин парламент институтлари катта амалий тажриба орттира бориб, давлатни

¹⁷ Шелдон Г. Политическая философия Томаса Джефферсона. - М., 1996.- С.37-38.

¹⁸ Локк Дж. Два трактата о правлении. Т.3. - М., 1988. - С.347

тараққиёт сари элтувчи муҳим омил бўлиб қолди.

Масалан, фашизм ёки миллатчиликдан умуман йироқ бўлган Шарль де Голль ҳам парламент давлат механизмининг фаолият кўрсатишига қандайдир беқарорлик (диссонанс) киритади, деб ҳисобларди. Шу боис Франциянинг бешинчи Республикасида (яъни 1958 йилги Конституция бўйича) парламентнинг ҳокимият ваколатлари маълум даражада торайтирилган эди¹⁹.

Юқорида айтиб ўтилган танқидлар парламентларнинг анъанавий тузилиши ва фаолиятида ўзгаришларга олиб келди. Айнан 70 - 80 йиллар бутун жаҳон миқёсида парламентаризмни ривожлантириш борасида кескин бурилиш йиллари бўлди. Бундай ўзгаришлар вакиллик қонунчилиги соҳасини кенгайтириш (парламент топширига билан ижроия органлари томонидан қонун кучига эга бўлган норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар чиқариш), «рационаллашган парламентаризм» таълимоти ва амалиёти, парламент вакилликсиз қонун кучига эга ҳужжатларни чиқариш ваколатига эга бўлган регламентар ҳокимият институтининг пайдо бўлиши билан боғлиқ.

Кўплаб мамлакатларда «ишончсизлик конструктив вотуми» деб номланган немис концепцияси қабул қилинган бўлиб, у ҳукумат бошлиғи ваколатларининг узлуксизлигини таъминлайди. Унга кўра, парламентнинг қуйи палатаси чиқараётган айтиб бериш қарорда икки ҳолат - илгариги бош вазир истеъфога чиқиши билан бирга янгисининг тайинланганлиги кўрсатилиши шарт.

Англияда парламент қонун чиқарувчи ҳокимият органи бўлиб, монарх ва икки палатани, яъни жамоалар палатаси ҳамда лордлар палатасини ўз ичига олади. Англия парламенти 1265 йилдан буён мавжуд деб ҳисобланади. Ўшанда илк бора қирол ҳокимиятини чеклаган ва мамлакат манфаатларини етарлича ифодалаган мажлис чақирилган. Унинг аъзолари

¹⁹ Парламентаризм: хорижий мамлакатлар тажрибаси. - Т., 2003. – 21 б.

сифатида баронлар билан биргаҳар бир графликдан иккитадан рицарь ва ҳар бир шаҳардан иккитадан вакил йиғилган. Шунинг учун ҳам Англия парламенти парламентларнинг «отаси» деб аташ русум бўлган²⁰.

Ҳозирги пайтда Буюк Британия парламенти бир - бирини мувозанатга солиб турувчи иккита ибтидо асосида фаолият кўрсатади. Бу, бир томондан, парламентнинг устуворлиги ва бошқариш масъулияти доктринал принципи бўлса, иккинчи томондан, икки партияли тизимнинг шаклланган амалиёти ва шундан келиб чиқадиган министриализм давлат режимидир. Кўрсатилган омиллар амал қилган шароитда парламентнинг фаолияти Буюк Британия парламент тизими ва умуман, давлат механизмида демократизм ва рационализм элементларининг оқилона уйғунлашиб кетишини таъминлайди.

Швеция анъанавий равишда парламентаризм билан боғлиқ мамлакат ҳисобланиб, бу ерда деярли икки юз йил давомида на авторитаризм, на тоталитаризм мавжуд бўлмасада, 70 йиллар бу мамлакатнинг Риксдага (бир палатали парламенти) учун ҳам изсиз кетмади. Асосан 1972 йилда қабул қилинган бир қатор янги ҳужжатлар бўйича парламент ваколатлари кенгайди ва монарх ҳатто номинал ваколатларидан, масалан, ҳукумат раҳбарини тайинлаш ваколатидан ҳам маҳрум бўлди. Бош вазирни тайинлаш борасидаги барча имтиёзлар парламентнинг ихтиёрига ўтди. Бу ҳам парламентаризм тараққиётидаги умумий тамойил кўрсаткичларидан биридир.

Ана шу йилларда Испания, Португалия, Грецияда ҳам парламент муҳим ўрин тутган сиёсий тузумлар қарор топди. Масалан, Португалияда парламентнинг аҳамиятини мустаҳкамлаш борасидаги иш шу даражага бориб етдики, эндиликда Конституцияга мувофиқ бу мамлакат Миллий Ассамблеяси ихтиёрида бир қатор ваколатлар бўлиб, у мазкур ваколатларни

²⁰ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Отв. ред. Б. А. Страшун. - М., 1998. - С.51

бирова беришга ҳақли эмас. Аммо замонавий парламентда қонун чиқариш соҳасидаги ўз ваколатларини бошқа бировга бериш ҳуқуқининг мавжуд эмаслиги барча мамлакатларга ҳам хос эмас.

XX асрнинг 80 йиллари ва айниқса, 90 йилларида Францияда парламент мавқеини мустаҳкамлашга интилиш кучайди. Бу мамлакатнинг парламенти икки палатадан, яъни Миллий кенгаш ва Сенатдан иборат. Франция Конституциясининг 34 моддасида қонунларни парламент қабул қилиши белгиланган. Бу билан парламентнинг у ташқарига чиқиши мумкин бўлмаган қонун чиқарувчилик ваколатларининг доираси белгилаб қўйилди. Ана шу доирадан ташқарида регламентар ҳокимиятнинг ҳукумат ҳамда Президентга тегишли бўлган ваколатлари бошланади. Миллий кенгашда 577 нафар депутат, Сенатда эса 321 нафар сенатор мавжуд. Сенат мажоритар тизим бўйича овоз бериш йўли билан тўққиз йилга сайланади, ҳар уч йилда сенат таркибининг учдан бир қисми янгиланиб туради.

Энди баъзи хорижий мамлакатлардаги қонун чиқарувчи органларининг тузилишини кўриб чиқамиз.

Австрияда парламент икки палатадан - Миллий ва Федерал кенгашлардан ташкил топган. Миллий кенгаш 183 нафар депутатдан иборат бўлиб, улар яширин овоз бериш орқали тўғридан - тўғри ва тенг ҳуқуқли сайловлар асосида тўрт йил муддатга сайланади. Федерал кенгаш 63 нафар депутатдан иборат бўлиб, уларни ланктаглар, яъни ўлкалар парламентлари сайлайди. Миллий ва Федерал кенгашлар биргаликда парламент мажлисини ташкил қилади. Унинг ваколатига уруш эълон қилиш, федерал президентнинг қасамёдини қабул қилиш каби энг муҳим масалалар киради. Австрия Конституцияси 40 моддасининг 1 қисмига кўра, Федерал мажлис қарорлари унинг раиси томонидан тасдиқланади ва Федерал канцлернинг имзоси билан мустаҳкамланади.

Германия Федератив Республикасида ҳам қонун чиқарувчи ҳокимиятни икки палатали парламент - Бундесрат ва Бундестаг амалга оширади. Бундестаг (қуйи палата) 496 нафар депутатни ўз ичига олади. Бундесрат таркибида эса 41 нафар депутат бўлиб, улар ўлкалар ҳукуматларининг аъзолари ҳисобланадилар. Палаталар ўз раҳбарларини ўзлари сайлаб оладилар. Улар депутатларнинг ишига раҳбарлик қиладилар ва доимий қўмиталарни ташкил этадилар.

Бундестаг депутатлари бутун халқнинг вакиллари ҳисобланади. Германиянинг балстат ёшига етган ҳар қандай фуқароси Бундестагга сайланиши мумкин. Бундестаг тўрт йил муддатга сайланади. Агар Бундестаг тарқатиб юбориладиган бўлса, янги сайловлар икки ой ичида ўтказилиши керак. Бу палата сайловлардан кейин 30 кундан кўп бўлмаган муддат ичида йиғилади. Бундестаг ўз Президентини, унинг ўринбосарларини сайлаб ва ўз регламентини тасдиқлаб олади. Бундестаг қабул қилган қарорлар хусусида федерал конституциявий судга шикоят қилиниши мумкин.

Европа Иттифоқига тегишли масалаларни ҳал қилиш учун Бундесрат Европа ишлари бўйича палата ташкил қилиши мумкин. Бу палатанинг қарорлари Бундесрат қарорлари кучига эга бўлади²¹.

Япония тажрибаси ҳам ўзига хосдир. Конституцияга кўра, Японияда ягона қонун чиқарувчи орган парламент бўлиб, у икки палатадан, яъни Вакиллар палатаси ва Маслаҳатчилар палатасидан ташкил топган. Вакиллар палатаси 50 нафар депутатни ўз ичига олса, Маслаҳатчилар палатасида 252 нафар депутат фаолият кўрсатади. Ҳар иккала палатага ҳам тўғридан - тўғри сайловлар ўтказилади. Японияда 20 ёшга етган фуқароларнинг барчаси сайлаш ҳуқуқига эгадирлар. Вакиллар палатасига 25 ёшдан бошлаб, Маслаҳатчилар палатасига эса 30 ёшга киргандан кейин сайланиш мумкин. Вакиллар палатаси -

²¹ Одилқориев Ҳ.Т, Тультеев И.Т. “ Икки палатали парламент ” Т.,2005. 33-34 б.

қуйи палата, Маслаҳатчилар палатаси - юқори палата ҳисобланади.

Японияда парламентни шакллантиришнинг хусусиятларидан бири сайлов кампаниясининг ўзига хос белгилари билан боғлиқ. Сайлов тўғрисидаги қонунда сайлов олди курашининг иштирокчиларига тенг имкониятлар таъминланиши белгилаб қўйилган. Шунинг учун сайлов олди жараёнида бир қатор чекловлар мавжуд. Масалан, сайлов кампаниясини ўтказиш муддати аниқ белгилаб қўйилган. Номзодлар ва уларнинг ишончли вакиллари ташвиқот мақсадида аҳолининг турар жойларига боришлари мумкин эмас.

Бу мамлакатда парламентнинг асосий функциялари ва ваколатларига қуйидагилар киради:

- қонун чиқариш фаолияти - қонун лойиҳаларини кўриб чиқиш ва қабул қилиш; молиявий ваколатлар - ҳар йили миллий бюджетни тасдиқлаш;
- ижро ҳокимиятини назорат қилиш (буни амалга оширишнинг асосий усуллари бош вазир тайинлаш, ҳукуматга ишонч билдириш масаласини кун тартибига қўйиш, вазирлар маҳкамасининг давлат бошқаруви борасидаги фаолиятини текшириш учун махсус комиссиялар тузиш);
- лавозимидан четлатиш тўғрисида иш қўзғатилган суд ходимларининг ишларини кўриб чиқиш учун суд ҳайъати тузиш, суд органларининг фаолиятини назорат қилиш;
- ташқи сиёсат соҳасидаги ваколатлар, жумладан халқаро шартномаларни кўриб чиқиш ва маъқуллаш.

Японияда парламентнинг қонун чиқариш жараёнидаги вазифаси асосан вазирлар маҳкамаси тайёрлаган қонун лойиҳаларини танлаб олиш, уларга ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш, уларни қабул қилиш ёки рад этишдан иборат.

1976 йилдан бошлаб раис ўринбосари лавозими энг кучли мухолиф партиянинг аъзосига бериладиган бўлди. Япония парламентида депутатлар

қонунчилик ташаббуси кўрсатиш ҳуқуқига эгадирлар, лекин улар берган қонун лойиҳасини қуйи палатадан 20 нафар ва юқори палатадан 10 нафар депутат қўллаб-қувватлаши керак. Депутатлар ўзларининг палатада сўзлаган нутқлари ва фикрлари учун парламентдан бошқа жойда жавоб бермайдилар. Депутат ўз ваколатларининг бутун муддати давомида парламент иммунитетидан фойдаланади. Баъзи ҳолларни истисно қилганда, ҳар иккала палата аъзолари ҳам сессия даврида қамоққа олинишлари мумкин эмас. Шунингдек, ўзи аъзо бўлган палатанинг махсус қарорисиз депутат ўзининг парламентдаги ваколатларидан маҳрум қилиниши мумкин эмас²².

Палата депутатларга нисбатан жазо чораларини қўллаши мумкин. Қуйидагилар бунга асос бўлиб хизмат қилади:

- депутатлик бурчини бажармаслик;
- палата интизомини бузиш;
- палатанинг обрўсига доғ тушириш;
- бировларнинг шахсий ҳаётига аралашиш.

Канадада қонун чиқарувчи орган парламентга ва кироличага тегишлидир. Бу мамлакатда ҳам парламент икки палатадан - Сенат ва Жамоалар палатасидан ташкил топган. Сенатда 104 нафар депутат бўлиб, улар 10 та провинция ва иккита ҳудуднинг вакиллари дидирлар. Сенаторни генерал-губернатор бир умрга тайинлайди. Ҳар бир сенатор камида 30 ёшда бўлиши ва 4 минг долларли мулкка эга бўлиши шарт. Сенат раисини ҳукумат тайинлайди. Жамоалар палатасининг 295 нафар аъзоси бўлиб, улар тўғридан-тўғри умумхалқ овоз бериши йўли билан беш йил муддатга сайланадилар.

Канада Сенати юқори палата ҳисобланади. Сенатда кўриладиган масалалар кўпчилик овози билан ҳал қилинади. Спикер самит бериш ҳуқуқига

²² Япония // Конституции мира. Т. 6 / Составители и авторы вступительных статей У. Таджиханов, А. Х. Саидов. - Т., 1998. -С.366 - 367.

эга. Бордию, овозлар тенг бўлиб қолса, қабул қилинмаган ҳисобланади. Бирор сабаб билан спикернинг ўрни бўш қолса, Жамоалар палатаси имкон қадар қисқа муддатда ўз таркибидан спикер сайлайди²³.

Италия Республикасида қонун чиқарувчи орган парламент бўлиб, у икки палатадан иборат. Депутатлар палатаси қуйи палата ҳисобланади, республика Сенати эса юқори палатадир. Депутатлар палатасида 630 нафар депутат бўлса, Сенат 322 нафар сенаторни ўз ичига олади. Депутатлар палатасини аҳоли мутаносиб вакиллик асосида умумхалқ овоз бериши йўли билан сайлайди. Ҳар иккала палатанинг ваколат муддати - беш йил.

Сайлов вақтида 25 ёшга кирган ҳар қандай сайловчи депутатлар палатасига сайланиши мумкин. Сенатга сайлов вилоятлар бўйича 25 ёшга тўлган сайловчиларнинг умумий ва тўғридан-тўғри овоз бериши йўли билан ўтказилади. 40 ёшга кирган сайловчилар сенатор бўлиб сайланишлари мумкин.

Бу мамлакат Конституциясининг 59-моддасига мувофиқ республика Президенти Италия Республикасига ижтимоий, илмий, маданият ва адабиёт соҳасида улкан хизматлар кўрсатган беш нафар фуқарони сенатор қилиб тайинлаши мумкин. Ҳар бир палата унинг раиси ёки Президентнинг ёхуд палата аъзолари умумий сонининг учдан бир қисми ташаббуси билан фавқулотда сессияга чақирилиши мумкин. Ҳеч ким бир вақтнинг ўзида ҳар иккала палатанинг аъзоси бўлишга ҳақли эмас. Парламент аъзолари қонунда белгиланган тарзда мукофотланишлари мумкин.

Италия Конституцияси 72-моддасининг 2-қисмида белгиланганидек, зарур ҳолларда регламент қонунларни барча босқичлардан тезроқ ўтказиш тартибини назарда тутиши мумкин. Шунингдек, регламентда қонун лойиҳалари қайси ҳолларда ва қандай тартибда комиссияларга берилиши

²³ Канада // Конституции мира. Т. 2. - Т., 1997. - С.425 - 439.

белгилаб қўйилиши мумкин. Бундай комиссиялар жумласига доимий комиссиялар ҳам киради. Улар парламентдаги фракцияларнинг сонига мувофиқ равишда тузилади²⁴.

Ҳукумат палаталарнинг аниқ ифодаланган ваколатини олмай туриб, қонун кучига эга бўлган декретлар чиқариши мумкин эмас. Қонунлар республика Президенти имзо чекиши билан дарҳол эълон қилинади. Агар қонуннинг кучга кириш муддати унинг ўзида кўрсатилмаган бўлса, эълон қилинган кундан 15 кун ўтгач кучга киради.

Италия парламентининг ўзига хос жиҳатларидан бири шуки, бу мамлакатда янги харажатларни келтириб чиқарадиган ёки олдингиларини қўпайтиришга қаратилган ҳар қандай бошқа қонунда бу харажатларни қоплаш воситалари кўрсатитилиши шарт (Италия Конституцияси 81-моддасининг 4-қисми)²⁵.

Италия парламентининг ҳар бир палатаси давлат манфаатларига дахлдор масалалар бўйича текширув ўтказиши мумкин. Палаталар ана шу мақсадда ўз аъзолари ичидан турли фракцияларни намоён қиладиган мутаносибликда комиссия тузадилар. Бундай комиссия худди суд ҳокимияти каби ваколатлар ва чеклашларга эга бўлгани ҳолда текширувлар ўтказиши мумкин. Италия Республикасининг Президенти қонунни тасдиқлагунича, асослантирилган равишда палаталар эътиборига тақдим этган ҳолда унинг янги муҳокамаси ўтказилишини талаб қилиши мумкин. Агар палаталар қонунни такроран қабул қилсалар, Президент уни тасдиқлаши шарт бўлади.

Россияда парламент - Давлат Думаси ҳамда минтақавий қонун чиқарувчи органларга бўлиб ўтган сайловлар шуни кўрсатдики, парламентаризм, умуман олганда, бу мамлакатнинг ҳокимият тизимидан жой ола бошлади. Шу билан

²⁴ Италия // Конституции мира. Т. 2. -Т., 1997. - С. 317.

²⁵ Ўша жойда. 320 б.

бирга, 90-йилларда Россиянинг қонун чиқарувчи ҳамда ижро этувчи ҳокимиятлари ўртасидаги муносабатлар силлиқ кечмади. Бунинг боиси ижро этувчи ҳокимият органлари ўзининг таклифлари ва лойиҳаларини ҳамиша маъқуллаб турадиган парламент бўлишини истарди. Парламент эса ижро этувчи ҳокимиятни назорат қилишга қаратилган бир қатор молиявий ва назорат ваколатларига ҳам эга.

Ҳозирги кунда Россияда парламентнинг Федерация Кенгашини шакллантириш соҳасида ҳам изланишлар олиб борилаётир. Федерация Кенгаши ҳозирги кунга келиб, давлат тузилишида илгари амалда бўлган минтақалар раҳбарларининг йиғилишидан ҳақиқий парламент палатасига айланиб бормоқда дийиш мумкин. Бунда 1993 йилда қабул қилинган Конституциянинг ўрни муҳимдир.

Россиянинг парламент тизими мантиқан шундай тузилганки, Федерация Кенгаши - минтақа вакиллигини, Давлат Думаси эса аҳоли вакиллигини, яъни сайловчилар маълум миқдорининг манфаатларини намоён этади. Бу Россия парламентаризмининг ўзига хос жиҳатидир. Парламентлар таркибида уларнинг ўрнини босадиган органлар тобора кўпроқ, тузилмоқда. Улардан баъзилари аллақачон маълум бўлса, бошқа органлар уларнинг қиёфасини ўзгартириб юборадиган янги ваколатларга эга бўлмоқда, яна бошқалари эса фақат охирги ўн йилликлар ичида пайдо бўлди. Бу органларнинг ваколатлари бир хил эмас. Баъзилари фақат ташкилий ва бошқа назорат масалалари бўйича парламентнинг ўрнини босса, бошқалари деярли барча масалаларда парламентни алмаштириши мумкин, учинчилари, вазият қандай бўлишидан қатъи назар, бундай ваколатларга эга. Таъбир жоиз бўлса, улардан баъзиларини тузил иши ва ваколатларига кўра кичик парламент деб аташ мумкин.

Англо - саксон ҳуқуқий тизимига асосланган **Буюк Британияда** тармок доимий комиссиялари билан бирга, лотин алифбоси ҳарфлари билан

белгиланадиган комиссиялар ҳам мавжуд бўлиб, улар ҳам қонун лойиҳаларини олдиндан кўриб чиқадиладар, сўнгра муҳокамалар натижаларини ва ўз тавсияларини парламентнинг ялпи мажлисларида маълум қиладиладар.

Дунё парламентаризми тажрибасидан маълум бўлишича, одатда 20 га яқин доимий комиссиялар тузилади, лекин бундан кўп ёки кам бўлиши ҳам мумкин. Вақтинчалик комиссиялар палаталарнинг алоҳида топшириқларини бажарадиладар, топшириқни бажариб бўлгач, ўз фаолиятини тўхтатадиладар. Бирок доимий вакиллар сони конституцияда қайд этилмаган мамлакатларда улар сони турли йиллардаги ва ҳатто турли сессиялар орасидаги маълумотларда ҳам ўзаро фарқ қилади, чунки доимий вакиллар ҳар бир сессияда сайланиши мумкин.

Юқорида айтиб ўтилган мамлакатларнинг барчасида доимий комиссия ўзи қабул қилган қарорлар ҳақида парламентга унинг яқин орада бўладиган йиғилишида хабар қилиши ва парламент олдида ўз фаолияти ҳақида ҳисобот бериши лозим. Парламент ушбу комиссиянинг қарорини ҳар қачон бекор қилишга ҳақли²⁶.

Хитойда бутун хитой халқ Депутатларининг доимий кўмитаси ҳатто «хусусий қонунлар» чиқаришга ҳам ҳақли. Лекин, аслида, бундай органлар қонунлар қабул қила олмайди.

Кубанинг 1976 йилги Конституциясига мувофиқ, Давлат кенгаши олий вакиллик органи бўлмиш Халқ ҳокимияти миллий кенгашининг ваколатларини унинг сессиялари орасида амалга оширишга фақат ҳақлигина эмас, балки мажбур ҳамдир. Бу борада муайян чеклашлар ҳам бўлиб, улар сўнгги ўн йиллик ичида тоталитар социализм мамлакатлари конституцияларида ифодалана бошлади. Бундай органлар конституцияга ўзгартириш кирита олмайдиладар, давлат бюджетини, истиқболга мулжалланган халқ хўжалиги режаларини ўзгартиришга ва фақат олий вакиллик органи ваколатигагина кирадиган бошқа

²⁶ Одилқориев Ҳ.Т., Тультеев И.Т. “ Икки палатали парламент ”- Т : Ўзбекистон. 2005. 40 - 42 б.

баъзи ваколатларни бажаришга ҳақли эмас. Амалда бундай органлар парламентнинг ўрнини эгаллаган эди. Қонунлар кам қабул қилинар, сессиялар кам чақирилар ва қисқа бўларди, норматив тартибга солишда парламентнинг доимий амал қиладиган олий органлари кўплаб фармонлар, ҳукумат эса кўплаб қарорлар чиқарарди.

Парламентнинг мамлакатни мудофаа қилиш шароитида тузиладиган доимий органлари янада кўпроқ вазифаларга (лекин маълум муддатда) эга эдилар. Бундай органларнинг тузилиши Германиянинг 1949 йилги конституциясига 1968 йилда киритилган ўзгартиришлар билан назарда тутилган. Швецияда ҳам ана шундай органларни тузиш назарда тутилган. Германияда мудофаа шароитларида ишлайдиган доимий орган Асосий қонун нормаларига асосан тузилиб, Бундестаг аъзоларининг 2/3 қисми ҳамда Бундесрат аъзоларининг 1/3 қисмидан ташкил топади.

Испанияда палаталар ҳукумат, доимий комиссия ёки ҳар қандай палата депутатлари мутлақ кўпчилигининг илтимосига биноан ғавқулодда сессияга йиғилишлари мумкин. Палаталар доимий комиссияларга қонун лойиҳаларини ва қонунчилик бўйича таклифларни қабул қилиш ваколатини беришлари мумкин. Палаталарнинг талабига кўра, палатага келиш мажбурий бўлиб, қонун бу талаб бажарилмаганлиги учун жавобгарликни назарда тутди.

Испанияда қонунчилик ташаббуси, Конституция ва палаталарнинг регламентларига мувофиқ, ҳукуматга, Конгрессга ва Сенатга тегишлидир. Сенат кўриб чиққан қонун лойиҳалари белгиланган инстанциялардан ўтиб муҳокама қилиниши учун Конгрессга юборилади. Қонун депутатлар Конгрессида маъқулланганидан кейин унинг раиси Сенат раисига дарҳол хабар беради, Сенат раиси эса қонун лойиҳасини кўриб чиқиш учун ўз палатасига юборади.

Швейцарияда ҳам парламент икки палатали бўлиб, унинг қуйи палатасини - Миллий кенгаш, юқори палатасини - Кантонлар кенгаши ташкил

қилади. Ҳар иккала палата ҳам конфедерация ваколатларига кирадиган масалаларни кўриб чиқиши лозим.

Кантонлар кенгашида, шунингдек Миллий кенгашда ҳам унинг президентининг овози, башарти бирор масала бўйича овоз беришда овозлар сони тенг бўлиб қолса, ҳал қилувчи ҳисобланади. Сайловлар пайтида палата президента ҳам ҳар қандай бошқа парламент аъзоси каби сайлов ҳуқуқига эга бўлади. Швейцария парламентининг палаталарида ҳам доимий комиссиялар тузилади. Ҳар бир палата масалаларни муҳокама қилишни ўз мажлисларида бир-биридан мустақил ҳолда амалга оширади.

Ҳукумат комиссияси ёки маъмурият вакиллари ва экспертлардан ташкил топган аралаш комиссия бу ҳужжатни кўриб чиқади. Кейин ишга кантонлар, партиялар, касаба уюшмаларининг манфаатларини ифодаладиган экспертлар комиссияси жалб қилинади²⁷.

II-боб. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси: ҳуқуқий мақоми,

²⁷ Конституции мира. 1. - С.373.

тузилиши ва ваколатлари.

1§.Сенат ва Қонунчилик палатасининг қўшма мажлислари.

Ўзбек миллий тили хусусиятидан келиб чиққан ҳолда Олий Мажлис деб номланган парламентимиз ижтимоий ривожланишимизнинг ҳозирги босқичида сиёсий тизимда ўзининг муносиб ўрнига эга бўлди, ҳаётимизнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислохотларни ўз вақтида сифатли ва мукаммал қонунлар билан таъминлади. Жамият сиёсий тизимини демократлаштириш, давлат ҳокимиятини ваколатлар тақсимланиши принципи асосида ташкил этиш, судлар мустақиллигини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш устунлигини таъминлаш каби тадбирлар Олий Мажлиснинг жўшқин фаолияти натижасида ўзининг ҳуқуқий ифодасини топди. Дастлаб халқимизнинг жаҳон миқёсида тан олинган умумдемократик манфаатларини ўзида мужассам этган ҳужжат - Конституция қабул қилинди. У инсонни улуғловчи, унинг манфаатларини ҳар нарсадан устун қўювчи ва ҳимояловчи конституциялардан бири сифатида хорижий экспертлар томонидан юксак баҳоланди ва тан олинди.

Шунинг учун конституция ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятининг мазмуни ва моҳиятини очиб берди Ўзбекистон Республикасининг Президента И.Каримов таъкидлаганидек, « ... бу Конституция мустабид тузумдан демократик жамиятга, мамлакатни бошқаришда инқирозга юз тута марказлашган маъмурий-буйруқбозлик ва тақсимланишидан эркин иқтисодиётга ўтишни таъминлади, давлатчилик ва ҳуқуқ сиёсат соҳаларида, иқтисодий ва ижтимоий мамлакатимизда муҳим аҳамиятга эга бўлган ислохотларни амалга оширишда ишончли қонунчилик негизи ва ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилмоқда»²⁸. Конституция асосида ўзбек халқининг манфаатларини ифода этган 400 дан зиёд қонунлар қабул қилинди. Кўплаб

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижтимоий ҳаётга тадбиқ этилди. Тараққиётнинг умумий асосларидан келиб чиққан ҳолда ҳозирги кунда улар ижтимоий ҳаётда ўзининг тўла-тўқис самарасини бермоқда.

Парламент институтининг асосий моҳияти қонун ижодкорлигида кўринар экан, Олий Мажлиснинг иккинчи чақириқда номидаги фаолиятини юксак баҳолаш мумкин. Чуқур синовларга бой бу даврни ҳуқуқий таъминлашнинг ўзидаёқ тажрибасизлик натижасида аянчли хатолар келиб чиқиши мумкин эди. Табиийки, ҳаёт бир жойда тўхтаб турмайди, у доимо ҳаракатда ва ўзгаришда. Шундай экан, юртимизни ҳар томонлама ривожлантиришнинг ҳар бир босқичида янги-янги муаммолар пайдо бўлади ва уларни ҳал этиш юзасидан замон олдимизга янгидан-янги вазифаларни қўяди. Шу маънода, «бугун эзгу мақсадимиз - мамлакат тараққиёти ва фаровонликка эришишининг ягона йўли - бу фақатгина изланиш, янгиланиш ва ислоҳотлар йўлидаги олға интилиш»²⁹. Мамлакатимиз истиқболи ва сиёсий тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш жамиятни демократлаштиришнинг марказий вазифаларидан биридир. Бунда конституциявий нормалар ва қоидалар, шунингдек фуқаролар ҳуқуқларини конституциявий ҳимоялаш механизми билан боғлиқ жамият ва ҳокимият муносабатларида тарихан юзага келган шакллар ва анъаналар мавжудлигига эътибор қаратмоқ лозим³⁰.

Булар билан бир қаторда, парламент томонидан қонун яратишга ўзига хос ёндашишлар, қонунчилик актларини ишлаб чиқиш ва қабул қилишнинг ўз хусусий механизмлари бунёд этилдики, улар жамиятни қонунлар ёрдамида бошқаришнинг янги йўналишларини шакллантиришга қаратилгандир. Айнан

²⁸ Каримов И. А. Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. - Т., 2003. – 215 б.

²⁹ Ўша жойда. – 217 б.

³⁰ Бобоев . Демократик Конституциянинг ижтимоий-ҳуқуқий қирралари. - Т., 2000. 7 - 8 б.

қонун жамоатчилик ҳаёти ва ижтимоий муносабатларнинг асосий тартибга келтирувчиси ва бошқарувчисига айланди. Мамлакат парламентининг энг муҳим вазифаси мустақил давлатнинг устувор йўналишлари, унинг миллий манфаатлари ва мамлакатда чуқур демократик ўзгартиришлар яшаш йўлидаги ҳозир-жавоб қонунчилик таъминоти билан боғлиқ³¹.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида»ги конституциявий қонунда белгиланганидек, энди депутатликка номзод кўрсатиш ҳуқуқига фуқароларнинг ташаббускор гуруҳлари, фуқаролар, сиёсий партиялар эга бўлдилар. Бу халқнинг давлат ҳокимиятини ташкил этиши ва амалга оширишидаги муҳим мезондир. Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи бўлиб, у сиёсий партияларга уюшиш орқали бевосита демократия ва вакиллик демократияси шаклларида фойдаланади. Натижада давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи органи халқ манфаатларини кўзлаган ҳолда фаолият юритиб, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилади.

Қонунчилик палатасининг ваколат муддати - беш йил. Ваколат муддати тугагач, у янги Қонунчилик палатаси иш бошлагунига қадар ўз фаолиятини давом эттириб туради. Ўзбекистон Республикасининг сайлов кунига қадар 25 ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган фуқароси Қонунчилик палатасининг депутати бўлиши мумкин.

Фикримизча, доимий фаолият кўрсатадиган қуйи палата - Қонунчилик палатасига номзодлар кўрсатаётган сиёсий партиялар малакали юристлар, сиёсатчилар, иқтисодчилар ва бошқа мутахассисларнинг номзодини сайловга қўйсалар, мақсадга мувофиқ булар эди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг юқори палатаси ҳисобланмиш ҳудудий вакиллик палатаси Сенат деб номланади. Сенаторлар Қорақалпоғистон Республикаси Жуқори Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари

³¹ Ўша жойда. – 20 б.

депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда - 6 кишидан сайланади³².

Юқори палатанинг 16 нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади. Бугун миллий парламент тизимига киритилаётган янги институт - Сенатни шакллантириш, дарҳақиқат, мураккаб жараённи талаб этади. Сенатга сайловлар Қонунчилик палатасига бўладиган сайловлардан бирмунча фарқланади.

Сенатга сайлов Қорақалпоғистон Республикаси Жуқори Кенгеси, маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари сайланганидан кейин бир ойдан кечиктирмай ўтказилади. Қарақалпоғистон Республикаси Жуқори Кенгесининг, вилоят, туман, шаҳар маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органларининг сайлов куни 25 ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган депутати Сенат аъзолигига сайланиш учун номзод бўлиши мумкин. Давлат ҳокимияти вакиллик органларининг қўшма мажлиси, агар унда депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлса, ваколатли ҳисобланади. Давлат ҳокимияти вакиллик органларининг қўшма мажлисини чақириш, Сенат аъзоларини сайлаш тартиби тўғрисидаги низом Марказий сайлов комиссияси томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Овоз бериш натижаларига кўра бошқа номзодларга нисбатан кўпроқ овоз олган Сенат аъзолигига номзодлар, башарти давлат ҳокимияти

³² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги конституциявий қонун (5-модда) // Халқ сўзи. - 2002. - 27 дек.

вакиллик органларининг мажлисда ҳозир бўлган депутатларидан 50 фоизидан ортиғи уларни ёқлаб овоз берган бўлса, сайланган деб ҳисобланади³³.

Айни бир шахс бир пайтнинг ўзида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг ва Сенатининг аъзоси бўлиши мумкин эмас. Ваколатларнинг тақсимланиши нуқтаи-назаридан ҳам янгича конституциявий жараён амалга ошириладиган бўлди³⁴.

Парламент имкониятларини конституциявий асосда уч гуруҳга бўлиш мумкин:

Биринчи гуруҳ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатлари бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- 1) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини қабул қилиш, унга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш;
- 2) Ўзбекистон Республикасининг конституциявий қонунлари ҳамда қонунларини қабул қилиш, уларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш;
- 3) Ўзбекистон Республикасининг референдумини ўтказиш тўғрисида ва уни ўтказиш санасини тайинлаш ҳақида қарор қабул қилиш;
- 4) Ўзбекистон Республикаси ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш ҳамда давлат стратегик дастурларини қабул қилиш;
- 5) Ўзбекистон Республикаси Конституциясига биноан Ўзбекистон Республикасининг ҳокимият тармоқлари тизимини ҳамда қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти органларининг ваколатларини белгилаш;
- 6) Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасига

³³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (2-модда) // Халқ сўзи. - 2002. - 28 дек.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисидаги қонун (янги таҳрир). (51-56-моддалар) // Халқ сўзи. - 2003. - 3 окт.

хужум қилинганида ёки тажовуздан бир-бирини муҳофаа қилиш юзасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурати туғилганида уруш ҳолати эълон қилиш тўғрисидаги фармонини тасдиқлаш;

7) Ўзбекистон Республикаси Президентининг умумий ёки қисман сафарбарлик эълон қилиш, фавқулодда ҳолат жорий этиш, унинг амал қилишини узайтириш ёки тугатиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш;

8) Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларини ратификация ва денонсация қилиш тўғрисида қарор қабул қилиш.

Иккинчи гуруҳ Қонунчилик палатасининг қуйидаги мутлақ ваколатларини қамраб олади:

1) Қонунчилик палатасининг Спикери ва унинг ўринбосарларини, қўмиталарнинг раислари ва уларнинг ўринбосарларини сайлаш;

2) Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг тақдимига биноан Қонунчилик палатаси депутатини дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этиш тўғрисидаги масалаларни ҳал этиш;

3) ўз фаолиятини ташкил этиш ва палатанинг ички тартиб қоидалари билан боғлиқ масалалар юзасидан бошқа қарорларни қабул қилиш;

4) сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт соҳасидаги у ёки бу масалалар юзасидан, шунингдек, давлат ички ва ташқи сиёсати масалалари юзасидан Қонунчилик палатасининг қарорларини қабул қилиш.

Учинчи гуруҳ Олий Мажлис Сенатининг қуйидаги мутлақ ваколатларини ўзида мужассам этган:

1) Сенат Раисини ва унинг ўринбосарларини, қўмиталарнинг раисларини ва уларнинг ўринбосарларини сайлаш;

2) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий судини сайлаш;

3) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон

Республикасининг Олий судини сайлаш;

4) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикасининг Олий ҳўжалик судини сайлаш;

5) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг раиси ва унинг ўринбосарларини тайинлаш ҳамда уларни лавозимидан озод этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан мансабдор шахсларни Сенат томонидан сайлаш, тайинлаш ҳамда уларни лавозимидан озод этиш тартиби Сенат Регламентида белгиланади.

Қуйида уларга батафсил тухталамиз.

Сенат ва Қонунчилик палатасининг қўшма мажлислари, Олий Мажлиснинг Сенати ҳамда Қонунчилик палатаси ўз фаолияти давомида қонун асосида қўшма мажлислар олиб боришади. Сенат ва Қонунчилик палатасининг қўшма мажлислари Ўзбекистон Республикасининг Президенти қасамёд қилганида, Ўзбекистон Республикасининг Президенти мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг, ички ва ташқи сиёсатининг муҳим масалалари юзасидан нутқ сўзлаганида, чет давлатларнинг раҳбарлари нутқ сўзлаганида очик ва ошкора ўтказилади.

Палаталарнинг қўшма мажлисларида, агар қўшма мажлисда бошқача қоида белгиланган бўлмаса, Қонунчилик палатаси Спикери ва Сенат раиси навбатма-навбат раислик қиладилар. Палаталарнинг қўшма мажлисида эшитилган масалалар муҳокамаси натижалари асосида палаталарнинг қўшма қарори қабул қилиниши мумкин. Бунда овоз бериш, қоида тариқасида, алоҳида-алоҳида ўтказилади³⁵. Палата мажлислари очик ва ошкора ўтказилади.Зарурат туғулганида, Қонунчилик палатаси ёпиқ мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Палата мажлисларини ташкил қилиш ҳамда ўтказиш тартиби

палата Регламентида белгиланади.

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (11-модда) // Халқ

II-боб. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси: ҳуқуқий мақоми, тузилиши ва ваколатлари.

2§. Олий Мажлис Сенатининг мажлиси.

Сенат фаолиятининг ташкилий шакли - унинг мажлислари. Сенат мажлислари заруратга қараб, лекин йилига камида уч марта ўтказилади. Сенатнинг биринчи мажлиси Сенат таркиб топганидан кейин бир ойдан кечиктирмай Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси томонидан чақирилади. Сенатнинг биринчи мажлисини Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг Раиси очади ва Сенат Раиси сайлангунига қадар унда раислик қилади. Сенатнинг навбатдан ташқари мажлиси Ўзбекистон Республикаси Президенти, Сенат Раисининг таклифига биноан ёки Сенат аъзолари умумий сонининг камида учдан бир қисми таклифига биноан чақирилиши мумкин. Фақат Сенат мажлисларида Ўзбекистон Республикасининг қонунлари маъқулланади ҳамда Сенат ҳужжатлари қабул қилинади. Сенат ва унинг органлари мажлисларида Ўзбекистон Республикасининг Президенти, Қонунчилик палатасининг Спикери, Бош вазир, Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий суди, Олий суди ва Олий ҳўжалик судининг раислари, Бош прокурор иштирок этишлари мумкин. Сенат мажлисига давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг, илмий муассасаларнинг вакиллари, мутахассислар ва олимлар, матбуот органларининг, телевидение, радио ва бошқа оммавий ахборот воситаларининг вакиллари таклиф қилиниши мумкин.

Сенат мажлислари очик ва ошкора ўтказилади. Зарурат бўлганида, Сенат ёпиқ мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Сенат мажлисларини ташкил қилиш ва ўтказиш тартиби Сенат Регламентида

белгиланади³⁶. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Регламентида депутатларнинг фракциялари ва блоклари тўғрисидаги ҳуқуқий формалар мустаҳкамланган. Фракциялар ва депутатлар блокларини ташкил этиш фақат Қонунчилик палатаси тизимида амалга оширилади. Давлат ҳуқуқи фанида фракция ва депутатлар гуруҳи умумий номда депутатлар бирлашмалари деб аталади. Қонунчилик палатасининг депутатлари сиёсий, профессионал ва бошқа асосларда фракциялар ва депутатлар гуруҳлари шаклидаги депутатлар бирлашмаларини тузишлари мумкин. Фракция сиёсий партиядан кўрсатиладиган депутатлар томонидан партия манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда руйхатдан ўтказилган депутатлар бирлашмасидир.

Қонунчилик палатасининг депутатлари фақат бир фракция ёки депутатлар гуруҳининг аъзоси бўлиши мумкин. Сиёсий партиядан кўрсатилган ва Қонунчилик палатасига сайланган депутат фақат шу партия фракциясининг аъзоси бўлиши мумкин ёки ҳеч бир фракция ёхуд депутатлар гуруҳга кирмасликка ҳақли. Депутатлар бирлашмаларининг ташкил этилиши ва фаолият тартиби «Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида»ги қонунда белгиланган.

Фракция ва депутатлар гуруҳи бир қатор ваколатларга эга. Жумладан, у:

Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартиби, муҳокама қилинаётган масалаларни кўриб чиқиш тартиби ва моҳияти юзасидан таклифлар ҳамда фикр-мулоҳазалар киритади;

Қонунчилик палатасининг мажлисида муҳокама қилинаётган ҳар бир

³⁶ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (10-модда) // Халқ сўзи. - 2002. - 28 дек.

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги конституциявий қонун (23-моддалар) // Халқ сўзи. - 2002. - 27 дек.

масала юзасидан музокараларда фракция, депутатлар гуруҳи вакилига кафолатланган тарзда сўз берилиши ҳуқуқидан фойдаланади;

Келишув комиссияси ва бошқа комиссиялар тузиш тўғрисида масала қўяди;

Қонунчилик палатаси мажлисида муҳокама қилинаётган масала юзасидан фракциянинг, депутатлар гуруҳининг фикрини Қонунчилик палатаси депутатлари ўртасида тарқатади;

Палатанинг Кенгаши, қўмиталари ва комиссиялари ишида иштирок этади.

Фракция ва депутатлар гуруҳининг фаолияти қуйидаги ҳолларда тугатилади:

- фракция ёки депутатлар гуруҳининг ўз ташаббуси билан;
- Қонунчилик палатасининг ваколат муддати тугаганида;
- фракция ёки депутатлар гуруҳига кирувчи депутатлар сони уларни тузиш учун зарур бўлган миқдор чегарасидан камайиб кетганида;
- тегишли сиёсий партиянинг фаолияти тугатилган тақдирда³⁷.

Келишув комиссиясининг таклифлари қабул қилинган тақдирда, қонун лойиҳаси Қонунчилик палатасида одатдаги тартибда қайта кўриб чиқирилиши лозим ва маъқуллаш учун Сенатга юборилади. Агар Сенат илгари рад этилган қонунни қайта кўриб чиқишда уни келишув комиссиясининг таҳририда маъқулламаса, қонун рад этилган ҳисобланади ва у Қонунчилик палатасига қайтарилиши керак³⁸.

Юқорида баён этганимиздек, Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатасига раҳбарликни Спикер амалга оширади. Спикер сайловдан кейинги биринчи мажлисда Қонунчилик палатаси депутатлари орасидан яширин овоз бериш

³⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (25-26-моддалар) // Халқ сўзи. - 2002. - 28 дек.

орқали депутатлар умумий сонининг кўпчилик овози билан Қонунчилик палатасининг ваколат муддатига сайланади. Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосарлари ўз вазифаларини бажариш даврида сиёсий партияга аъзоликни тўхтатиб турадилар ҳамда фракция ва бошқа депутатлар бирлашмасининг таркибига кириши мумкин эмас³⁹.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатига эса Сенат раиси раҳбарлик қилади. Сенат Раиси Сенат таркиб топганидан кейинги биринчи мажлисда Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Сенат аъзолари орасидан яширин овоз бериш орқали сенаторлар умумий сонининг кўпчилик овози билан Сенат ваколоти муддатига сайланади. Сенат Раислигига номзод кўрсатиш ва сайлаш тартиби Сенатнинг Регламентида белгиланади. Сенат Раиси ўз вазифасини бажариш даврида сиёсий партия ва ҳаракатларга аъзоликни тўхтатиб туради. У Сенат кўмиталарининг таркибига сайланиши мумкин эмас.

Сенат Раиси ўзининг ваколатига таълуқли масалаларни Кенгаш муҳокамасига киритишга ҳақли. Сенат тизимида раис ўринбосарлари ҳам фаолият кўрсатиб, улар Сенат аъзолари орасидан яширин овоз бериш орқали сенаторлар умумий сонининг кўпчилик овози билан Сенат ваколоти муддатига сайланади. Сенат Раисининг ўринбосарлигига номзодлар кўрсатиш ва сайлаш тартиби Сенат Регламентида белгиланади. Сенат Раисининг ўринбосарлари ўз вазифаларини бажариш даврида сиёсий партиялар ва ҳаракатларга аъзоликни тўхтатиб туради. Сенат Раисининг ўринбосарлари палатада фаолият кўрсатувчи кўмиталар таркибига сайланиши мумкин эмас. Сенат Раисининг ўринбосарлари Раис топшириғига биноан унинг айрим вазифаларини бажаради ва Сенат Раиси йўқлигида ёки ўз вазифаларини амалга ошириши мумкин бўлмаган ҳолларда унинг вазифасини бажариб туради. Сенат Раисининг ўринбосарларидан бири

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги конституциявий қонуни

Қорақалпоғистон Республикасининг вакили бўлади⁴⁰.

Олий Мажлиснинг ҳар икки палатасида ҳам уларнинг ишини фаол ташкил қилиш ва олиб бориш мақсадида кенгаш тузилади. Қонунчилик палатасининг фаолиятини самарали ташкил этиш, палата кўмиталари ишини мувофиқлаштириб бориш, қонун лойиҳаларини тайёрлаш ишини режалаштириш масаласини дастлабки тарзда кўриб чиқишни ташкил этиш мақсадида, Қонунчилик палатасининг Кенгаши тузилади. Қонунчилик палатасининг Кенгаши палата мажлислари оралиғида заруратга қараб тўпланади. Қонунчилик палатаси Кенгашининг таркибига Қонунчилик палатасининг Спикери, унинг ўринбосарлари, фракциялар ва депутатлар гуруҳларининг раҳбарлари, Қонунчилик палатаси кўмиталарининг раислари киради. Қонунчилик палатасининг Кенгаши ўз ваколатига кирадиган масалалар юзасидан аъзолари умумий сонининг кўпчилик овози билан қарорлар қабул қилади⁴¹.

Сенатнинг фаолиятини самарали ташкил этиш, палата кўмиталари ишини мувофиқлаштириб бориш, кун тартиби юзасидан таклифлар тайёрлаш, қонунларни дастлабки тарзда кўриб чиқишни ташкил этиш мақсадида Сенат Кенгаши тузилади. Сенат Кенгаши палата мажлислари оралигида заруратга қараб тўпланади. Унинг таркибига Сенат Раиси, унинг ўринбосарлари ва кўмиталарнинг раислари киради. Сенат Кенгаши ўз ваколатига кирадиган масалалар юзасидан аъзолари умумий сонининг кўпчилик овози билан қарорлар қабул қилади⁴².

(23-25-моддалар) // Халқ сўзи. -2002.- 27 дек.

⁴⁰ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (25-26-моддалар)//Халқ сўзи. - 2002. - 28 дек.

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги конституциявий қонуни (13-15-модда) // Халқ сўзи. - 2002. - 27 дек.

⁴² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисидаги конституциявий қонун (13-15-модда) //

Қонунчилик палатасининг қўмиталари ишини ўз режаларига, шунингдек Қонунчилик палатаси, унинг Спикери ва Кенгашининг топшириқлари ҳамда тавсияларига мувофиқ ташкил этади. Палата қўмиталарининг фаолият тартиби Қонунчилик палатасининг Регламентида белгиланиб, уларнинг мажлислари палата мажлислари оралиғида заруратга қараб ўтказилади. Қонунчилик палатаси қўмиталарининг мажлислари, агар уларда қўмита аъзоларининг камида ярми ҳозир бўлса, ваколатли ҳисобланади. Қўмиталарнинг мажлислари одатда очик ўтказилиб, зарурат бўлганида Қонунчилик палатасининг қўмиталари ёпиқ мажлис ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилишлари мумкин. Қўмиталардан ташқари, Қонунчилик палатаси муайян вазифаларни бажариш учун комиссиялар ҳам тузиши мумкин. Комиссиялар Қонунчилик палатаси мажлисида Қонунчилик палатаси депутатлари орасидан тузилади.

Комиссиялар ўз фаолиятини зиммасига юклатилган вазифалар бажарилганидан кейин ёки Қонунчилик палатасининг қарорига биноан муддатидан илгари тугатади. Комиссияларни ташкил этиш ва уларнинг фаолият тартиби Қонунчилик палатасининг Регламентида белгиланади⁴³.

Қонунчилик палатасидаги каби Сенатда ҳам қўмита ва комиссиялар ташкил этилади. Сенат муқҳокамасига киритиладиган масалаларни дастлабки тарзда кўриб чиқиш ва тайёрлаш, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ҳамда Сенат томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг ижросини назорат қилиш учун Сенат шаклланганидан кейин унинг ваколатлари муддатига сенаторлар орасидан раис, унинг ўринбосари ва аъзолардан иборат таркибда қўмиталар сайланади. Сенат қўмиталарининг барча аъзолари тенг ҳуқуқлардан

Халқ сўзи. - 2002. - 28 дек.

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги конституциявий қонун (16-модда) // Халқ сўзи. - 2002. - 27 дек.

фойдаланадилар.

Сенат қўмитаси Сенат олдида масъул ва унга ҳисобдор бўлиб, қонун асосида ўз фаолияти давомида қуйидаги ваколатларни амалга оширади:

1) Қонунчилик палатаси томонидан Сенатга маъқуллаш учун топширилган қонунлар юзасидан хулосалар бериш;

2) ўзининг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан ўз ташаббуси билан ва Сенатнинг топшириғига биноан Сенат ҳужжатларининг лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

3) Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети лойиҳаси юзасидан хулосалар ва таклифлар бериш;

4) давлат органлари ва бошқа ташкилотлардан, мансабдор шахслардан ҳужжатларни, эксперт хулосалари ва бошқа хулосаларни, статистика маълумотлари ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олиш;

5) Қонунчилик палатаси томонидан киритилган қонунларни кўриб чиқиш бўйича ишчи гуруҳлари тузиш, уларнинг таркибига давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг, илмий муассасаларнинг вакилларини, мутахассислар ва олимларни, хўжалик юритувчи субъектларнинг раҳбарларини жалб этиш;

6) давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарларининг Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Сенат ҳужжатлари ҳамда қўмиталарнинг қарорлари улар томонидан қандай бажарилаётгани ҳақидаги ахборотини эшитиш.

7) Сенат қўмитасининг муҳокамасига киритилган Ўзбекистон Республикасининг қонунлари, шунингдек Сенат томонидан қабул қилинаётган қарорлар матнига ўзгартириш ёки қўшимчалар киритиш юзасидан таклифлар тайёрлаш.

Қўмиталардан ташқари, Сенат тизимида муайян вазифаларни бажариш учун комиссиялар ҳам фаолият кўрсатади. Комиссиялар Сенат мажлисида

сенаторлар орасидан тузилади. Комиссиялар ўз фаолиятини зиммасига юклатилган вазифалар бажарилганидан кейин ёки Сенатнинг қарорига биноан муддатидан илгари тугатади. Комиссияларни ташкил этиш ва уларнинг фаолият тартиби Сенат Регламентида белгиланади⁴⁴.

⁴⁴ Одилқориев Ҳ.Т., Тулътеев И.Т.. ” Икки палатали парламент ” Т:- Ўзбекистон. 44 б.

ХУЛОСА.

Ўзбекистон Республикаси қонунларининг лойҳалари қуйидаги мақсадларда тайёрланади:

- 1) қонунларни ва қонунчилик органларининг бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ҳамда Ўзбекистон Республикасининг «Қонун ҳужжатларини тайёрлаш ва қабул қилиш тартиби тўғрисида»ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари тўғрисидаги тегишли конституциявий қонунлар ва палаталарнинг регламентлари қоидалари доирасида ривожлантириш ва аниқлаштириш;
- 2) қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёинининг ҳуқуқий ҳужжатдан тўлиқ тартибга солинишини таъминлаш;
- 3) парламент аъзоларига қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга оширишда ёрдам бериш;
- 4) давлат ҳокимиятининг маҳаллий вакиллик органлари депутатлик корпуси аъзоларининг ҳуқуқий маданияти ва ҳуқуқ ижодкорлиги маданиятини юксалтириш.

Қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш, қоида тариқасида, режа асосида амалга оширилади. Қонунчилик фаолиятининг жорий дастурлари 1-2 йил муддатга мўлжаллаб ишлаб чиқилади. Зарур ҳолларда қонунчилик фаолиятининг истиқболли дастурлари 4-5 йил муддатга ишлаб чиқилади.

Қонунчилик фаолиятининг дастурлари қонун чиқарувчи ҳокимият олий органининг Қонунчилик фаолияти концепциясидан келиб чиқиб тузилади. Мақсадли комплекс дастурлари ишлаб чиқишда уларда тегишли дастурларни қонун йўли билан таъминлаш тўғрисидаги бўлимлар ажратилади. Қонунчилик фаолиятининг дастурлари зарур ҳолларда дастурдан ташқари қонун лойиҳаларини тайёрлаш мумкинлигини истисно этмайди. Қонун лойиҳаларини тайёрлашда айти бир масала бўйича амалда бўлган ҳужжатларнинг кўплигига

барҳам бериш, ҳужжатларда мавжуд тафовут ва зиддиятларни бартараф этиш лозим.

Қонун лойиҳалари Конституцияда ва Регламентда белгиланган тартибга мувофиқ қонунчилик органининг мутлақ тасарруфидаги масалалар бўйича тайёрланади. Қонунлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ қабул қилинади ва унга зид бўлмаслиги керак.

Қорақалпоғистон Республикасининг қонуни Ўзбекистон Республикаси қонунининг қоидаларини айнан такрорламаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикасининг қонуни бўлмаган ёки унда биргаликдаги ваколатларга кирадиган масалалар тўлиқ тартибга солинмаган ҳолларда Қорақалпоғистон Республикаси мазкур масалаларни ўзи тартибга солиши мумкин. Бунда Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонунлари бўлмаган ҳолларда ўз қонунларини қабул қилишни тезлаштириш тавсия этилмайди. Агар бундай қонун қабул қилинган бўлса, у янги қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқдаштирилиши лозим.

Қонунчилик ташаббуси субъектларига парламент ваколати доирасидаги масалаларни ҳуқуқий тартибга солишга, амалдаги қонун ҳужжатларида мавжуд камчиликларни бартараф этишга бўлган объектив эҳтиёждан келиб чиқиб, мазкур масалаларни тартибга солишга кўпроқ, эътибор бериш тавсия этилади.

Қонун лойиҳаси қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият органлари ўртасида ваколатларнинг тақсимланишига қараб аниқланади. Қонун лойиҳасини тайёрлашда бир томондан, ижро этувчи ҳокимият органларининг тасарруфидаги предмет ҳисобига қонунчилик ваколатларини сунъий тарзда кенгайтиришга, иккинчи томондан эса - бошқарув органлари қонун йўли билан тартибга солиш талаб этиладиган масалалар бўйича ҳужжатлар қабул қилишларига йўл қўймаслик лозим.

Қуйидагиларни факат қонун билан ўрнатиш мақсадга мувофиқдир:

- давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ташкил этиш принциплари мазкур органларни шакллантириш ва уларнинг фаолият кўрсатиш тартиби;
- инсон ва фуқаронинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш, уларни муҳофаза этиш ва таъминлаш усуллари;
- Ўзбекистон Республикасини иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий қоидаларини ҳамда давлат бюджети⁴⁵.

Башарти Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси айрим қонунларига мувофиқ қонун шаклида тартибга солиниши мумкин бўлса, қонун билан бошқа масалалар ҳам ҳал қилиниши мумкин.

Қонун лойиҳасини тайёрлашда қонун ҳужжатининг тартибга солиш предмети ва ҳажмини мувофиқ тарзда акс эттириши қонун ҳужжатининг шаклини туғри танлаш муҳимдир.

Қонун шаклида қуйидаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниши мумкин:

Конституция - ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий принципларини мустаҳкамловчи асосий таъсис этувчи қонун;

қонунчилик - органи ўз ваколати доирасида ёки бу давлат микёсида барқарор тартибга солишни тақозо этувчи ва жамият ҳаётининг энг муҳим масалалари бўйича референдум ўтказиш орқали қабул қилинадиган норматив ҳуқуқий ҳужжат;

кодекс - ижтимоий муносабатларнинг маълум соҳасини комплекс тартибга солувчи нормаларнинг ҳаммаси ёки асосий қисми ифодаланган қонун.

Регламентлар, низомлар ва бошқа норматив ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг қонунчилик органи томонидан қабул қилинган қарорлар билан тасдиқланиши мумкин.

⁴⁵ Одилқориев Ҳ.Т., Тультеев И.Т.. ” Икки палатали парламент ” – Т :- Ўзбекистон. 115 б.

Регламент - Ўзбекистон Республикаси қонунчилик органининг тегишли палатаси фаолият тартибини белгиловчи норматив ҳуқуқий ҳужжат.

Низом - давлат органлари, ташкилотлар ва муассасаларнинг ҳуқуқий мақомини уларни ташкил этишни ҳамда уларнинг фаолиятини муфассал тартибга солувчи шунингдек уларнинг бошқа органлар, ташкилотлар, муассасалар ва фуқаролар билан ўзаро муносабатларининг асосларини белгиловчи норматив ҳуқуқий ҳужжат.

Қонун лойиҳаси устида иш бошлашдан аввал қонунни қабул қилиш заруратига ҳар томонлама баҳо бериш муҳим. Бунинг учун:

- муайян муносабатларни қонун даражасида тартибга солишга эҳтиёж чиндан ҳам мавжудлигига ишонч ҳосил қилиш, Қонуности ҳужжатларини қабул қилиш мақсадга мувофиқ бўлган жойда қонун лойиҳалари ишлаб чиқилишига йўл қўймаслик;
- жамоатчилик фикрини ўрганиш натижаларини, статистик маълумотлар ва бошқа зарур материалларни ўрганиб чиқиш;
- мўлжалланаётган ҳуқуқий тартибга солишнинг моҳиятини ҳамда янги қонун қабул қилишдан кўзланаётган мақсадни аниқ белгилаб олиш;
- лойиҳа мавзусига дойир Ўзбекистон Республикасининг амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларини (агар улар мавжуд бўлса) ёки мазмунан яқин бўлган муҳим масалаларни ўрганиш;
- амалдаги ҳуқуқий ҳужжатларни қўллаш амалиёти билан танишиш;
- олимлар ва мутахассисларнинг таклифларни таҳлил қилиш;
- бўлғуси қонуннинг амал қилиши олиб келиши мумкин бўлган иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий, экологик, демографик ва бошқа оқибатларни аниқлаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Каримов И.А.” Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислўҳ этишдир ” // Халқ сўзи //-2005.-29-янв.
2. Каримов И.А.” Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз ”.- Т., 2000.
3. Каримов И.А.” Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва марифий дунё билан ҳамкорлик йўли ”. Т. – 11. – Т., 2003.
4. Бобоев Қ, Қаҳҳоров А.” Демократик конституциянинг ижтимоий ҳуқуқий қирралари ”.- Т., 2000.
5. Одилқориев Ҳ.Т. “ Конституция ва фуқаролик жамияти ”. Т., 2002.
6. Одилқориев Ҳ.Т, Тултеев И.Т. ” Икки палатали парламент ”. – Т., 2005.
7. Парламентаризм: хорижий мамлакатлар тажрибаси. – Т., 2002.
8. Парламент: хорижий мамлакатлар тажрибаси. – Т., 2003.
9. Шарифходжаев М. “ Ислохотлар жараёни: эзгу марралар ”. // Ҳуқуқ – Право – Law. 2002.
10. Шолдон Р. “ Политическая философия Томаса Джефферсона ”. – М., 1996.
11. Локк Дж. “ Два трактата оправении ”. М., 1988.
12. Конституция: Российский энциклопедический словарь. // В.А. Туманов, В.Е. Чиркин, А.Ю.Юрин. – М., 1957.
13. Конституционное право зарубежных стран.О собеннас часть.Страны Европы. // Отв.ред.Б.А.Страшуи. – М., 1998.
14. Конституции мира. Т.1. – с. 373.
15. Канада // Конституции мира.Т.2. – Т., 1997.
16. Япония // Конституции мира. Т.6. Составители и авторы вступительных статей. У.Таджиханов, А.Х.Саидов. Т., 1998.
17. Италия // Конституции мира. Т.2. – Т., 1997

18. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2002. 5 окт.
19. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Сенати тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2002. – 28 дек.
20. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Сайлов тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2003. – 15 ноя.
21. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Сенати тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2003. – 27 дек.
22. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2003. – 25 дек.
23. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Сенати тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2003. – 27 дек.
24. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2004. – 22 ноя.
25. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Сенати тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2003. – 20 окт.
26. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг парламент тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2002. – 28 дек.
27. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг Парламентаризм тўғрисидаги Конституциявий қонун. // Халқ сўзи //. – 2004. – 27 дек.

Ўқув методик кенгашининг
3-апрель 2002 йилги 5-баён
номаси билан тасдиқланган

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Тарих факультети

таълим йўналиши

Битирувчиси _____ нинг
(Ф.И.Ш)

мавзуидаги битирув малакавий ишига ДАКнинг

ХУЛОСАСИ

Термиз давлат университети ДАК Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги БМИ ни бажариш ҳақида 31.12.98. йил 362-сонли буйруғи билан тасдиқланган Низомга асосан куйидагиларни аниқлади:

1. БМИнинг ҳажми ва талаб бўйичарасмийлаштирилганлиги (меёр: тиббий йўналишлар-50 бетдан, ижтимоий-гуманитар-70 бетдан кам бўлмаслиги керак): талабга жавоб беради-_____балл
2. талабга қисман жавоб беради-_____балл
3. талабдан четга чиқиш ҳолатлари мавжуд _____балл
4. Мавзунинг давлат ва университет грант дастури асосида ёки долзарб муаммолар бўйича танлаганлиги: давлат дастурига кирган _____балл
5. Грант лойиҳаси бўйича _____балл
6. ТерДУ дастури бўйича _____балл
7. долзарб муаммолар бўйича _____балл
8. Мавзунинг долзарблиги асосланганлиги: етарли даражада асосланган _____балл
9. етарли даражада асосланмаган _____балл
10. ноаниқ _____балл
11. Мақсад ва вазифаларнинг аниқ ифодаланганлиги: аниқ - _____балл,
12. тўлиқ аниқ эмас – _____балл,
13. аниқ эмас – _____балл,
14. БМИ бажаришда илмий текшириш методлардан фойдаланганлик даражаси тўла _____балл
15. қисман _____балл
16. етарли эмас _____балл
17. Олдинги натижаларнинг янгилиги ва ишончлилиги даражаси натижа янги _____балал

18. илгари олинган _____ балл
19. тўла ишончли эмас _____ балл
20. БМИнинг хулоса қисмида ишлаб чиқаришга тавсия берилганлиги: бевосита ишлаб чиқаришга тавсия бор _____ балл
21. ижтимоий соҳада қўллашга (таълим, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, маънавий-маърифий..) тавсия қилинган _____ балл
22. тавсия йўқ _____ балл
23. Битирувчининг мавзу бўйича олинган натижаларини танқидий баҳолаганлиги даражаси: аниқ _____ балл
24. тўла аниқ эмас _____ балл
25. танқидий баҳоланмаган _____ балл
26. Ишнинг илмий характери: илмий тадқиқотлар асосида _____ балл
27. аралаш шаклда _____ балл
28. Рефератив характерда _____ балл
29. Адабиётлардан фойдаланганлик даражаси: илмий-амалий журналлар, монография, етакчи олимлар асарларидан тўла фойдаланганлиги _____ балл
30. фақат дарслик маъруза матнлари, ўқув қўлланма ва маълумотномалардагина фойдаланилган _____ балл
31. Битирувчининг маърузасига баҳо, аъло _____ балл
32. яхши _____ балл
33. қониқарли _____ балл
34. Берилган саволларга жавоблари: тўлиқ _____ балл
35. ўрта _____ балл
36. қониқарли _____ балл
37. БМИни ташқи тақризчи томонидан баҳоланиши: аъло _____ балл
38. яхши _____ балл
39. қониқарли _____ балл
40. БМИга қўйилган якуний балл _____

(100 балл)

Эслатма: ҳар бир банд бўйича аниқланган баллнинг тагига чизиб белгиланади.

ДАК раиси _____

Ф.И.Ш. имзо

Аъзолари _____

Ф.И.Ш. имзо

Ф.И.Ш. имзо

Ф.И.Ш. имзо

(муҳр ўрни)

Сана « _____ » _____ 2011 йил.

Мундарижа.

1. Кириш	6 – 14 б.
2. I – боб. Икки Палатали Парламент Ўзбекистонда давлат ривожланишининг демократик истиқболи.	
1 §. Парламент ислоҳоти: бугун ва истиқболи	15 – 23 б.
3. 2 §. Парламент борасидаги хорижий тажриба.....	24 – 37 б.
4. II – боб. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси: ҳуқуқий мақоми, тузулиши ва ваколатлари.	
1 §. Сенат ва қонунчилик палатасининг қўшма мажлислари. .	38 – 45 б.
5. 2 §. Олий Мажлис сенатининг мажлиси.	46 – 53 б.
6. Хулоса	54 – 57 б.
7. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	58 – 59 б.
8. Мундарижа	60 б.